

**En jämlik chans
att klara skolan**
– hur kan civilsamhället bidra?

Hej!

Att klara skolan är en viktig skyddsfaktor mot utanförskap och psykisk ohälsa. Varje år lämnar cirka 15 procent av eleverna grundskolan utan behörighet till gymnasiet. Det får allvarliga konsekvenser för både den enskilda eleven och för samhället i stort.

SATSNINGEN EN JÄMLIK CHANS ATT KLARA SKOLAN leds av civilsamhällesaktörer med finansiering från Vinnova. Genom ett missionsinriktat arbetssätt testas nya vägar för att på sikt få till en systeminnovation – hitta lösningar, insatser och nya sätt för att fler elever ska klara skolan.

VÅRT FOKUS ÄR att komplettera skolans kompensatoriska uppdrag, ett uppdrag som syftar till att väga upp skillnader i elevers förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen. Det kan till exempel handla om studiestöd, en trygg och meningsfull fritid och föräldrastöd.

FÖR ATT TA REDA PÅ hur civilsamhället kan bidra till att fler elever i den svenska skolan når gymnasiebehörighet behöver vi veta: Vilka utmaningar står den svenska skolan och eleverna inför? Vad säger forskning? Hur kan civilsamhället bidra?

DÄRFÖR HAR VI inom satsningen, tagit fram underlaget du läser. Vi hoppas att det ska inspirera och främja samarbete mellan aktörer som tillsammans kan göra skillnad för att fler elever ska få en jämlik chans att klara skolan.

Idrott utan Gränser, Rädda Barnen, Stiftelsen Friends och Stiftelsen Läxhjälp

© 2024 Idrott utan Gränser,
Rädda Barnen, Stiftelsen Friends
och Stiftelsen Läxhjälp

Upplaga 2, 2025

En del av satsningen
"En jämlik chans att klara skolan"
med stöd från Vinnova

Text: Mikaela Herbert och
Åsa Göransson, tematiska
rådgivare Rädda Barnen

Form: Göran Hagberg
Illustrationer:
Expedition Mondial

Innehåll

DEL 1:

Likvärdighet i den svenska skolan	7
Vilken roll spelar elevens socioekonomiska bakgrund	8
Vilken roll spelar elevens migrationsbakgrund	10
Vilken roll spelar neuropsykiatriska funktionsnedsättningar	10
Vilken roll spelar kön	11
Skolsegregationen och dess effekter	12
Närhetsprincip och det fria skolvalet	12
Klassen, kompisar och förväntningar	12
Individen eller strukturen?	14
Otrygghet, hot och våld	14
Psykisk ohälsa	14
Skolfrånvaro	15
Summerande reflektion om den svenska skolan idag	16

DEL 2:

Det kompensatoriska uppdraget	18
Skolans och huvudmans ansvar	18
Civilsamhällets kompletterande roll	20
Fyra viktiga insatsområden för barns jämlika chans att klara skolan	22
Lärande	24
Studiestöd	24
Lovaktiviteter	24
Språkstärkande aktiviteter	26
Hälsa	27
Ökad delaktighet och inflytande	27
Frukostklubbar	27
Psykosocialt stöd	28
Ökad fysisk aktivitet	28
En meningsfull fritid	29
Trygghet	30
Motverka kränkningar och mobbning	30
Motverka trakasserier och diskriminering	30
Relationer	32
Föräldrastöd och samverkan	32
Fler trygga vuxna	34
Ett större nätverk	34
Samverkan mellan skola och närområde	36
Summerande reflektion, kompensatoriska insatser	37
Sammanfattning	38
Efterord av Nihad Bunar	39
Källförteckning	41

BILAGOR

Vad beror ojämlikheten i skolan egentligen på?	45
Röster om kunskapsunderlaget	49
Konkreta råd om samverkan	50

Inledning

2024 lämnade 19 880 elever grundskolan utan behörighet till gymnasieskolans nationella program. Det motsvarar 16,3 procent av niondeklassarna i Sverige¹. I gymnasiet slutförde 12 procent inte sina studier och cirka sju procent gick ut gymnasiet utan fullständiga betyg².

EN FULLSTÄNDIG SKOLGÅNG med godkända betyg är en skyddsfaktor för barn och unga som stärker deras motståndskraft i livet³. Elever med låga betyg eller en avbruten skolgång riskerar i högre utsträckning att drabbas av psykisk ohälsa, missbruk och arbetslöshet, vilket drabbar såväl individen som samhället i längden⁴.

Det här kunskapsunderlaget är för dig som är verksam inom civilsamhället med ett intresse av att bidra till att fler elever i den svenska skolan ska nå gymnasiebehörighet eller prestera bättre i skolan. Vilka utmaningar står den svenska skolan och eleverna inför? Hur kan olika insatser från civilsamhället bidra till att fler elever klarar skolan och hur kan civilsamhället komplettera skolan? Vad kan vi se utifrån forskning?

Genom ett samlat kunskapsunderlag med aktuell svensk och internationell forskning vill vi bidra till en ökad kunskap inom civilsamhället. Förhoppningen är också att skapa bättre förutsättningar för samverkan mellan civilsamhället, skolan och dess huvudmän.

SVERIGE HAR HISTORISKT SÄTT lyckats bra med att utjämna skillnader mellan de elever som har goda förutsättningar med sig hemifrån och de utan. Idag presterar Sverige sämst av de nordiska länderna, och i jämförelse med OECD-länderna på medelnivå⁵.

Svenska skolors förutsättningar och genomsnittliga resultat, samt elevers skolprestationer skiljer sig markant åt mellan och inom kommuner⁶. Enligt skollagen har kommuner och andra huvudmän ett kompensatoriskt uppdrag, som innebär att alla elever ska ges likvärdiga förutsättningar att ta till sig undervisning och nå utbildningens mål.

Huvudmän och skolor ska ta hänsyn till elevers olika behov och anpassa verksamhet samt fördela resurser

i enlighet med behov⁷. Skolverket konstaterar emellertid att ”det är tydligt att skolan i dag inte förmår att kompensera för elevers skilda förutsättningar och att mer behöver göras för att stärka alla elevers möjlighet till goda kunskaper”⁸.

KUNSKAPSUNDERLAGET BYGGER i huvudsak på forskningslitteratur, myndighetsrapporter och statliga utredningar. Forskningsfältet är mycket omfattande och komplext. Givna tidsramar har fått sätta gränser för kunskapsunderlagets djup och bredd.

Skolans pedagogiska arbetssätt, specialpedagogiska insatser, organisation, utbildningskvalitet, skolledning och skolutveckling är alla avgörande aspekter för att fler barn ska klara skolan, men är också till fullo kommunens och skolans ansvar. Det berörs därför inte i denna kunskapsöversikt.

Kunskapsunderlaget består av två delar:

- **SVENSKA SKOLAN IDAG** – en övergripande bild av vad som påverkar likvärdigheten i den svenska skolan med fokus på elevers förutsättningar och utbildningspolitiska reformer.
- **CIVILSAMHÄLLETS ROLL** – hur kan civilsamhällets insatser påverka och reducera betydelsen av bakgrundsfaktorer genom att på olika vis komplettera skolans kompensatoriska uppdrag?

Framtagandet av kunskapsunderlaget har skett i kontinuerlig dialog med professor Nihad Bunar på Specialpedagogiska institutionen vid Stockholms universitet, ett stöd som har varit värdefullt i arbetet. ■

¹ Skolverket statistik, Tabell 1 C: Behörighet till gymnasieskolans nationella program för elever som avslutat årskurs 9, 2019/20–2023/24.

² Ekonomifakta, [Studieresultat – gymnasiet](#), senast uppdaterad 2023-11-30, hämtat 2024-10-14

³ Maria Granvik Saminathen, Sara Brolin Låftman, Bitte Modin, ”En fungerande skola för alla: skolmiljön som skyddsfaktor för ungas psykiska välbefinnande”, *Socialmedicinsk Tidskrift*, 2020. Magnus Johansson, ”Risk- och skyddsfaktorer – vad vet vi och vad kan göras med kunskapen?” Social & Health Impact Centre, RISE-rapport2022:34

⁴ Johansson 2022; Saminathen m.fl. 2020.

⁵ Joacim Ramberg, Sara Brolin Låftman, Emma Fransson, Bitte Modin, ”Family Background Characteristics and Student Achievement: Does School Ethos Play a Compensatory Role?” *Nordic Studies in Education*, 2021

⁶ Skolverket, *Skolverkets bedömning av läget i skolväsendet 2023*, Rapport 2023:9

⁷ SFS 2010:800, Skollagen, kap 1, § 4, § 8 och § 9.

⁸ Skolverket, *Skolverkets bedömning av läget i skolväsendet 2023*.

DEL 1:

Svenska skolan idag

Likvärdighet i den svenska skolan

Den svenska skolan ska enligt skollagen vara likvärdig, vilket innebär att alla elever ska få lika möjligheter att utvecklas, uppnå skolans mål och att utbildningen ska ha lika värde⁹.

DET BETYDER OCKSÅ att elevens möjlighet att uppnå goda skolresultat inte ska bero på deras bakgrund eller i vilken skola de går i. Skolsystemet har därmed inte bara ett ansvar att se till att skolorna håller en jämn kvalitet utan även ett kompensatoriskt uppdrag. Huvudmän och skolor ska ta hänsyn till elevers olika behov och anpassa verksamheten, samt fördela resurser i enlighet med behov¹⁰.

Skolverket konstaterar i sin lägesbedömning för 2023 att de flesta skolor idag fungerar bra och att svenska elevers kunskaper generellt sett ligger på en god nivå. Samtidigt identifierar myndigheten att skolors förutsättningar, genomsnittliga resultat liksom elevers skolprestationer markant skiljer sig åt mellan och inom kommuner.

Myndigheten identifierar tre huvudsakliga anledningar:

- skolsegregation/pedagogisk segregation
- hög rektorsomsättning
- lärarnas olika förutsättningar, så som specialpedagogiska resurser och tillgång till läromedel.

Problemen med bristande likvärdighet är mest framträdande i skolor i socioekonomiskt utsatta områden i större städer, liksom i skolor på landsbygden¹¹.

SKOLVERKET MENAR ATT den absolut viktigaste pusselbiten för att komma till rätta med många utmaningar som skolan står inför och samtidigt nå bättre skolresultat är att säkerställa att lärare har nödvändig kompetens, att behöriga lärare arbetar i alla skolor och att lärarna ges goda förutsättningar att bedriva undervisning¹². Studier visar att lärartätheten generellt har ökat men att kompetensen dock har minskat.

Kompetensen har minskat kraftigast i de skolor som har högst andel barn med migrationsbakgrund¹³. Skolinspektionen bekräftar den bilden och menar att kvaliteten på undervisningen behöver höjas och att skolledningarna måste arbeta aktivt för att rekrytera behörig personal¹⁴. Sämre resultat ska dock inte likställas med sämre kvalitet.

Att använda betyg som ett avgörande kriterium för att bedöma kvalitet har fått mycket kritik, då det inte tar tillräcklig hänsyn till skolors olika förutsättningar¹⁵.

FORSKNING VISAR ATT variationen av elevers resultat bara i mycket begränsad utsträckning förklaras av skolan sedan hänsyn tagits till elevernas bakgrund. Detta ska dock inte tolkas som att skolors arbete och kvalitet saknar betydelse.

Tvärtom understryker det vikten av att skolornas huvudmän ser till att varje skolenhet har tillräckliga resurser för att kunna arbeta kompensatoriskt¹⁶. Det innebär också att skillnader i resultat mellan elever i stor utsträckning kan förklaras av faktorer som ligger utanför skolan¹⁷, faktorer som bidrar till att göra vissa skolors kompensatoriska uppdrag långt mer komplext och utmanande än andras.

Sammantaget kan skillnaderna utgöra viktiga indikatorer på ett skolsystem som brister i likvärdighet och som har svårt att kompensera för de olika villkor och förutsättningar som elever tar med sig in i skolan. Skillnaderna kan även vara konsekvenser av utbildningspolitiska beslut i form av ökad skolsegregation¹⁸.

Vad säger forskningen om dessa huvudsakligen externa faktorer och hur de bidrar till ökade skillnader mellan elever och mellan skolor? ■

⁹ Nihad Bunar, Miriam Hagström, Carlos Rojas. *Barn och ungdomar i stadens olikheter: om segregation, gränser och möjliggörande interventioner i det uppdelade urbana rummet*. Natur & Kultur, 2021, s. 50.

¹⁰ SFS 2010:800, Skollagen, kap 1, § 4, § 8 och § 9.

¹¹ Skolverket, *Skolverkets bedömning av läget i skolväsendet 2023*.

¹² Skolinspektionen, *Huvudmännens arbete med att minska och motverka segregationens negativkonsekvenser. Skolinspektionens samlade erfarenheter*, 2022:4573; Skolverket, *Skolverkets bedömning av läget i skolväsendet 2023*.

¹³ Åse Hansson, Jan-Eric Gustafsson, "Pedagogisk segregation: Lärarkompetens i den svenska grundskolan uret likvärdighetsperspektiv." *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 2016

¹⁴ Skolinspektionen, *Huvudmännens arbete med att minska och motverka segregationens negativa konsekvenser*.

¹⁵ Bunar m.fl. 2021.

¹⁶ Skolinspektionen, *Huvudmännens arbete med att minska och motverka segregationens negativa konsekvenser*.

¹⁷ Helena Holmlund, Anna Sjögren, Björn Öckert, *Jämlikhet i möjligheter och utfall i den svenska skolan*. Norstedts juridik, 2020

¹⁸ Skolverket, *Skolverkets bedömning av läget i skolväsendet 2023*; Nihad Bunar, *Elevsammansättning, klyftor och likvärdighet i skolan*. Underlagsrapport till Kommissionen för ett socialt hållbart Stockholm, 2015.

Vilken roll spelar elevers socioekonomiska bakgrund?

DEN SOCIOEKONOMISKA BAKGRUNDEN – i synnerhet föräldrarnas utbildningsbakgrund – är den faktor med starkast påverkan på en elevs skolprestationer och därigenom också på framtida livschanser. Såväl forskning som statistik visar att de elever som framför allt riskerar att inte klara skolan är de som kommer från familjer med låg utbildningsnivå¹⁹.

Inom skolforskningen lyfts några olika, samverkande förklaringar till varför utbildningsbakgrunden spelar en så central roll. En av dessa förklaringar betonar hur skolan är präglad av medelklassens normer och gynnar elever och familjer som förstår vad de innebär, medan elever som saknar denna kunskap kommer att missgynnas. Det sker till exempel genom outtalade förväntningar och regler, men också genom att vissa elevers erfarenheter, tankar och åsikter ges mer värde än andras²⁰.

Forskning visar också att elevers socioekonomiska bakgrund påverkar vilka förväntningar lärare har på deras lärande och utvecklingsmöjligheter. Det finns till exempel studier som visar att lärare är mer benägna att anpassa sin undervisning och ta ett aktivt ansvar för medelklasselevers lärande, medan de tenderar att lägga mer av ansvaret på individen när elever från familjer med lägre eller ingen utbildningsbakgrund stöter på svårigheter²¹.

ETT ANNAT SÄTT att förklara varför elever lyckas bättre eller sämre i skolan är i termer av begåvning och talang. Den traditionella synen på begåvning som statisk och medfödd har emellertid utmanats och motbevisats genom forskning som ger en mer nyanserad bild av hur det relaterar till ett barns socioekonomiska bakgrund. En tolkning av begåvning som har lyfts fram är att den till stor del utgörs av inlärd färdigheter.

Det innebär att om ett barn redan vid skolstart bedöms som begåvat och har ett försprång gentemot sina klasskamrater, kan det antas ha fått gynnsamma förutsättningar att utveckla olika färdigheter under den tidiga barndomen. Dessa färdigheter är resultatet av lärande i de miljöer barnet har varit en del av, där det har fått

vägledning och stöd i sin utveckling. Med andra ord kan begåvning ses som nära sammankopplad med social klass genom de förutsättningar vi föds med, samtidigt som den kan förstärkas eller undermineras under uppväxten²².

EN RAPPORT FRÅN Skolverket om högpresterande elever exemplifierar detta genom att visa att dessa elever redan innan skolstart hade deltagit i språkutvecklande aktiviteter hemma. Den tidiga inläringen och socialiseringen genom aktiviteter i hemmet, liksom i andra sociala sammanhang, har således stor betydelse för barnens senare prestationer i skolan²³.

En konsekvens av detta perspektiv är att begåvning är föränderligt och möjligt att utveckla. Med andra ord är inte ett barns förmåga att lära förutbestämd utan kan förbättras genom stöd och vägledning från både föräldrar, lärare och andra signifikanta vuxna, samt genom tillgång till goda möjligheter till träning²⁴.

Å ENA SIDAN visar forskning alltså att föräldrars faktiska aktiviteter med sina barn, till exempel att läsa för dem, att leka med tal och siffror och att ta med dem till biblioteket, spelar större roll för att rusta barnen för skolan än deras socioekonomiska bakgrund och utbildningsnivå²⁵.

Å andra sidan är förmågan att stödja barn i deras skolarbete ojämnt fördelad mellan olika hem. En forskningsöversikt visar på att skillnaderna, såväl kunskapsmässigt som ekonomiskt, är betydande. Det innebär att föräldrar kan vilja hjälpa sina barn men att de helt enkelt saknar nödvändiga kunskaper för att kunna göra det²⁶. Det kan också handla om att de saknar tiden, till exempel på grund av arbete. Tid kan också tas från skolarbetet på grund av att barnet behöver hjälpa till med att hand om småsyskon eller andra sysslor för att vardagen ska fungera²⁷.

Även föräldrars engagemang vad gäller att delta på föräldramöten, diskutera skolan och stödja med läxor har en positiv inverkan på barnens skolprestationer, oberoende av föräldrarnas egen utbildningsnivå och

¹⁹ SOU 2019:40; SCB 2021.

²⁰ Anna Jobér, *Social klass i skolan: det kompensatoriska uppdraget*. Natur & kultur, 2015, s. 54–58.

²¹ Jobér 2015, s. 54–58, s. 86.

²² Guy Claxton, Sara Meadows, *Brightening up: How children learn to be gifted*. Routledge/Taylor & Francis Group 2009; Jobér 2015.

²³ Skolverket, *Högpresterande elever, höga prestationer och undervisningen*. Rapport 379. Skolverket, 2012

²⁴ Jobér 2015, s. 100.

²⁵ Jobér 2015.

²⁶ Thom Axelsson, *Barn och ungas utbildning i ett segregerat samhälle. Mångfald och migration i valfrihetens skola*. Vetenskapsrådet, 2014.

²⁷ Axelsson 2014.

²⁸ Signild Risenfors, *Läxhjälp och dess effekter i en svensk kontext, en kunskapsöversikt*. Högskolan Väst, 2022.

elevernas kognitiva förmåga. Samtidigt visar forskningen att de som är mest aktiva är föräldrar med högre utbildning.

STUDIER VISAR TILL EXEMPEL att läxor därför riskerar att bidra till en mer ojämlik skola, eftersom elever på den övre delen av den socioekonomiska skalan får läxhjälp av sina föräldrar i högre utsträckning²⁸. Dessa föräldrar har i allmänhet också högre förväntningar, en mer positiv

inställning till skolan och är mer delaktiga i sina barns utbildning.

Det innebär att barn från familjer med hög socioekonomisk status möter dubbla förväntningar – både från föräldrar och lärare – vilket förstärker deras framgångsfaktorer, samtidigt som barn från familjer med lägre socioekonomisk status riskerar att uppleva lägre förväntningar på sina skolprestationer från såväl skola som föräldrar. ■

²⁸ Signild Risenfors, *Läxhjälp och dess effekter i en svensk kontext, en kunskapsöversikt*. Högskolan Väst, 2022.

Vilken roll spelar elevers migrationsbakgrund?

MEDAN DEN SOCIOEKONOMISKA bakgrunden tycks förklara ungefär lika mycket av skillnaderna i resultat idag som för tjugo år sedan om man bara ser till svenskfödda elever, har däremot familjebakgrundens betydelse ökat om man ser till alla elever.

En ökning som därför tenderar att framför allt förklaras med dessa elevers migrationsbakgrund²⁹. Bilden är emellertid komplex. En stor majoritet av unga med migrationsbakgrund klarar sig bra i skolan. De har ofta höga utbildningsambitioner, väljer i högre utsträckning högskoleförberedande gymnasieprogram och påbörjar oftare en högskoleutbildning, jämfört med unga med svensk bakgrund med liknande socioekonomiska förutsättningar. Samtidigt har gruppen som helhet ett lägre genomsnittligt meritvärde och är överrepresenterade både bland de som inte blir behöriga till gymnasiet och bland de som senare inte avslutar gymnasiet med fullständiga betyg³⁰.

En central förklaring till sämre prestationer bland barn med migrationsbakgrund är att en växande andel har kommit till den svenska skolan efter ordinarie skolstart. Den grupp som inte når behörighet till gymnasiet eller gymnasieexamen består framför allt av personer som har kommit till Sverige i nio- till tioårs-åldern eller senare. Att både lära sig språket, hämta i kapp bristande förkunskaper och hänga med i skolan är en stor utmaning för de allra flesta. En del gör det med tiden men för många blir utmaningarna för stora³¹.

Migrationsbakgrundens betydelse för skolresultat behöver också sättas i relation till kön. Flickor med

migrationsbakgrund har i genomsnitt ett högre meritvärde än pojkar med svensk bakgrund. Det enda undantaget är gruppen flickor som bott i Sverige i mindre än fyra år. Det finns ett etablerat mönster i den svenska skolan, där pojkar generellt presterar sämre. Störst utmaningar har pojkar med migrationsbakgrund³².

Fördjupade analyser visar dock att den främsta förklaringen till skillnader i skolresultat mellan barn med svensk respektive migrationsbakgrund är föräldrarnas socioekonomiska status³³.

Vid jämförelser av svenskfödda och utlandsfödda barn med samma socioekonomiska förhållanden och boende i samma område försvinner stora delar av skillnaderna i skolprestationer³⁴. Det betyder också att barn vars familjer kommer från länder som på grund av krig och konflikter under många år saknat fungerande samhällsstrukturer, inklusive utbildningssystem, har särskilda utmaningar på grund av en svagare utbildningstradition.

SAMMANFATTNINGSVIS ÄR DET alltså inte migrationsbakgrunden i sig som är avgörande, utan att elever med migrationsbakgrund i högre utsträckning har föräldrar med låg utbildningsbakgrund och låga inkomster samt en annan boendesituation, jämfört med elever med svensk bakgrund. Vid analyser som kontrollerar dessa faktorer försvinner i princip betygsskillnaderna mellan elever med svensk bakgrund och utländsk bakgrund helt, med undantag för de elever som nyligen invandrat till Sverige. ■

²⁹ SOU 2019:40.

³⁰ SCB 2021; Delmi, *Integration av unga i Sverige i ett flerdimensionellt perspektiv*, Policy Brief 2023:11.

³¹ Delmi 2023.

³² SCB 2021; Nordens Välfärdscenter, *Leaving Boys Behind? The Gender Gap in Education among Children and Young People from Foreign Backgrounds 2010–2020: A Nordiv Review*. Nordic Council of Ministries, 2022.

³³ Delmi, *Ungas uppväxtvillkor och integration*. Rapport 2021:6. Delmi, 2021; Hans Grönqvist, Susan Niknami, *Ankomst och härkomst – en ESO-rapport om skolresultat och bakgrund*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2017:3, Finansdepartementet 2017; Hans Grönqvist, Susan Niknami, *Studiegapet mellan inrikes och utrikes födda elever*. SNS forskningsrapport, 2020.

³⁴ Grönqvist & Niknami 2017; 2020.

Vilken roll spelar neuropsykiatriska funktionsnedsättningar?

UNGEFÄR TIO PROCENT av alla barn i skolan har någon form av neuropsykiatrisk funktionsnedsättning (NPF), vilket många gånger påverkar barnets möjligheter till lärande³⁵. Skolinspektionen konstaterar i en granskning av skolor i årskurs sju till nio att majoriteten av skolorna behöver göra mer för att tillgängliggöra skolan för dessa barn. Det finns även statistik som visar på att skolfrånvaron är särskilt hög när det kommer till barn med NPF-diagnoser³⁶.

Diskrimineringsombudsmannen kan visa att antalet

anmälningar om diskriminering på grund av funktionsnedsättning har ökat särskilt inom grundskola men även inom förskola, förskoleklass och gymnasieskola. De kan också konstatera att barnen inte får det stöd de har rätt till och att barn utsätts för trakasserier av andra elever och skolpersonal. Majoriteten av anmälningar rör barn med NPF-diagnoser och barn i mellanstadiet. Det tar ofta tid innan ett barn får stöd och när anmälan görs uppvisar barnet ofta redan betydande psykisk ohälsa, skolfrånvaro och sämre skolresultat³⁷. ■

Vilken roll spelar kön?

POJKAR PRESTERAR SÄMRE i skolan än flickor och så har det varit sedan man började göra mätningar. Av de som gick ut årskurs nio läsåret 2022/23 var 84,6 procent av pojkarna behöriga till ett nationellt gymnasieprogram (att jämföra med flickors 85,8 procent), vilket är den minsta skillnaden som hittills uppmäts.

Resultatutvecklingen inom olika ämnen skiljer sig åt mellan pojkar och flickor vilket kan tyda på olika saker, så som pojkars och flickors mentala utvecklingsprocesser, normer, former för undervisning och alternativt faktorer kopplade till aktiviteter utanför skolan. Flickor läser exempelvis mer än pojkar, vilket möjligen kan bidra till särskilt stora könsskillnader inom ämnet svenska.

Skolkvalitet har visats kunna uppväga en del av skillnaderna. Pojkar klarar sig bättre, i relation till

flickor, på skolor av hög kvalitet jämfört med skolor av lägre kvalitet³⁸.

Holmlund, Rainer och Reich undersöker hur könsskillnader i skolresultat bland andra generationens invandrare hänger ihop med kulturella normer och värderingar i deras föräldrars födelseländer. Sambandet är tydligt och särskilt för flickor och pojkar med föräldrar med ursprung i samhällen präglade av stark konkurrens som värdesätter ambition och prestation. I de fallen presterar flickor relativt sett sämre än pojkar³⁹.

SLUTLIGEN KAN DET konstateras att pojkar i högre utsträckning får stöd av ett så kallat åtgärdsprogram⁴⁰ i skolan (7,6 procent av pojkarna och 4,8 procent av flickorna i grundskolan)⁴¹. ■

³⁵ Specialpedagogiska skolmyndigheten, [Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, NPF](#), publicerat 2024-01-16, hämtat 2024-10-14.

³⁶ Skolinspektionen, *Skolors arbete för en tillgänglig lärmiljö för elever med neuropsykiatriska svårigheter*, 2022.

³⁷ Diskrimineringsombudsmannen, *Diskriminering som har samband med funktionsnedsättning i skolan, En kortanalys av anmälningar 2015-22*, Diskrimineringsombudsmannen, 2023:1.

³⁸ David Autor, David Figlio, Krzysztof Karbownik, Jeffrey Roth, Melanie Wasserman, Anna Sjögren, *Könsskillnader i utbildning*, SNS Analys nr. 42, 2017.

³⁹ Helena Holmlund, Helmut Rainer, Patrick Reich, *Kulturell bakgrund och könsskillnader i studieresultat. En studie av andra generationens invandrare i Sverige*. IFAU Rapport 2021:14.

⁴⁰ Dokumenterad plan för vilken form av särskilt stöd som barnet behöver för att uppfylla bedömnings- eller betygskriterierna.

⁴¹ Skolverket, statistik, Tabell 9A: *Elever i grundskola med särskilt stöd och studiehandledning på modersmål årskurs 1–9 samt totalt läsåret 2023/24*, samtliga huvudmän.

Skolsegregationen och dess effekter

Att skillnaderna ökar mellan elever och mellan skolor – såväl inom städer som mellan kommuner – har också i viss utsträckning förklarats av sammansättningseffekter, det vill säga hur koncentrationen av elever med olika bakgrund på en skola i sig påverkar prestationerna.

SEDAN SLUTET AV 1990-talet har skolsegregationen ökat, både vad gäller socioekonomiska faktorer och migrationsbakgrund. Framför allt har föräldrarnas inkomster fått en ökad betydelse, och eleverna har blivit mer uppdelade utifrån föräldrarnas inkomstnivåer. Detta är ett resultat av en tilltagande boendesegregation men också av utbildningspolitiska beslut, som till exempel det fria skolvalet.

Närhetsprincip och det fria skolvalet

I SVERIGE GÅR de flesta barn i skolan i närheten av sitt hem. Det är en följd av att det framför allt är den så kallade närhetsprincipen, som ger barn rätten att placeras på en skola nära hemmet, som styr skolplaceringar. Det innebär att den socioekonomiska och etniska boendesegregationen som ökat över tid har fått till följd att elever med olika förutsättningar sorteras till olika skolor. Skolsegregationen förstärks ytterligare genom att ekonomiskt resursstarka familjer med högre socioekonomisk status har möjlighet att påverka vilken skola barnen ska gå på genom att strategiskt välja var de ska bosätta sig. Ekonomiskt resurssvaga familjer saknar oftast denna möjlighet. Genom närhetsprincipen skapas en "inlåsningseffekt" i bostadsområdet och därigenom i den lokala skolan.

Även det fria skolvalet har visat sig bidra till ökad segregation. Det fria skolvalet infördes 1992 i och med implementeringen av en rad parallella reformer såsom kommunaliseringen av skolan, skolpengen som finansieringsmodell⁴² samt friskolereformen som tillät fristående

huvudmän att driva skolverksamhet på samma villkor som kommunala huvudmän⁴³. Ett av de främsta och återkommande argumenten för skolvalfriheten var att det skulle kunna motverka effekterna av den tilltagande bostadssegregationen, genom att göra det möjligt för elever från exempelvis socioekonomiskt utsatta bostadsområden att söka sig till "bättre" skolor i andra områden.

Även om valfriheten bidrar till att enstaka elever får den möjligheten, har flera studier konstaterat att skolvalet och de relaterade reformerna i stället har bidragit till att fördjupa skolsegregationen. Det visar sig till exempel genom mindre rörlighet med hjälp av valfriheten från grundskolor i de mest välbärgade områdena än från skolor i områden med sämre strukturella förutsättningar⁴⁴. Forskning visar att det fria skolvalet på grund av närhetsprincipen men också på grund av att familjer gör val utifrån sociala förhållanden och värderingar inte blir så fritt. Familjer med hög utbildningsbakgrund tenderar att välja skolor där eleverna har en liknande bakgrund, vilket innebär att skolvalet har kommit att användas för att undvika skolor där barn från minoritetsgrupper och socioekonomiskt svagare familjer är överrepresenterade.

Skolvalfriheten har på så vis bidragit till att skapa bortvalsskolor. Varken elever eller skolor konkurrerar på samma villkor på en skenbart objektiv skolmarknad med ett fritt skolval, och det leder till att de skolor och elever som återfinns i redan utsatta bostadsområden blir till de största förlorarna på denna marknad⁴⁵.

⁴² Skolpeng är den summa som betalas till skolan för varje elev som går där. Skolpengen betalas av elevens hemkommun och följer eleven om den byter skola. Skolpengen består av ett grundbelopp och ett tilläggsbelopp för elever med behov av särskilt stöd.

⁴³ Syftet var bland annat att öka den pedagogiska variationen men också att marknadskrafterna skulle tvinga skolorna att ta större hänsyn till elevers och föräldrars behov.

⁴⁴ Anna Ambrose, *Att navigera på en skolmarknad: en studie av valfrihetens geografi i tre skolor*. Barn och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholm Universitet, 2016; Jenny Kallstenius, *De mångkulturella innerstadsskolorna: om skolval, segregation och utbildningsstrategier i Stockholm*. Stockholms universitet, 2011.

⁴⁵ Bunar m fl 2021.

Klassen, kompisar och förväntningar

TROTS ATT DET är svårt att slå fast hur elevsammanställningen påverkar elevernas resultat samt hur starka dessa effekter är, finns det gott om forskningsresultat som visar att den påverkar elevers prestationer i skolan. Skolverket konstaterar i en utredning att de positiva effekterna av att den allmänna utbildningsnivån i samhället höjts och dess förväntade påverkan på elevernas prestationer

*”motverkas av ökad boendesegregation och av ökad skolsegregation. Att elever lär av varandra är välkänt och så kallade kamrateffekter är sannolikt av stor betydelse för skolklassers resultat, samtidigt som det är svårt att sortera ut denna effekt från andra klassrumseffekter.”*⁴⁶

Skolinspektionen konstaterar dock att det är vanligare med otrygghet och att möjligheterna till studiero är sämre i skolor i områden med socioekonomiska utmaningar. Elever får inte heller här i lika stor utsträckning det stöd de behöver. En annan utmaning som kan finnas i utsatta områden är exempelvis att elevantalet varierar stort över tid. Skolinspektionen visar på exempel där den årliga elevomsättningen ligger på 25 procent. Myndigheten beskriver vidare hur olika typer av problem ofta hänger samman och förvärrar varandra. För att bryta problematiken krävs ett tydligt ledarskap och omfattande insatser på flera olika nivåer⁴⁷.

Elever kan gynnas men också missgynnas av kamrat-effekter. I en svensk kontext har forskning visat att det i synnerhet är de elever med störst utmaningar/sämst förutsättningar utifrån socioekonomisk och migrationsbakgrund som påverkas negativt av så kallade kamrat-effekter⁴⁸. Skolverket menar vidare att segregationen skapar en ond spiral genom kamrateffekter och lägre förväntningar, som kan få långtgående konsekvenser för såväl den enskilda individen som för samhället.

Integrerade miljöer är viktiga inte bara ur ett individuellt perspektiv utan också i ett vidare samhälleligt perspektiv för att främja social sammanhållning i ett mångkulturellt samhälle⁴⁹.

I utredningen *En mer likvärdig skola – minskad skolsegregation och förändrad resurstilldelning*, konstateras det att den socialt och etniskt segregerade elevsammanställningen skapar problem i både skolan och samhället, då kan fokus inte bara läggas på mer resurser eller fortbildning för lärare i skolor som presterar sämre. Man betonar att det också skulle behövas åtgärder som i grunden ritade om elevsammanställning i de svenska skolorna. Eftersom boendesegregationen är svår att förändra, särskilt på kort sikt, skulle ett alternativ därför vara politiska instrument för att direkt påverka hur eleverna fördelas mellan olika skolor⁵⁰.

SKOLFORSKAREN PROFESSOR Nihad Bunar konstaterar emellertid att:

”den tidigare dominerande uppfattningen om att segregationens konsekvenser allra bäst motverkas genom att försöka blanda barn och ungdomar med olika bakgrund i verksamheterna har förflyttats till att fokusera på kvalitetshöjande och kompensatoriska insatser för ’de barn vi har’. Den främsta interventionsfilosofin bygger inte längre på att integrationen är ett mål och medel, utan att se till att den uppväxande generationen i så liten utsträckning som möjligt påverkas av segregationens konsekvenser i form av sämre svenskspråkig miljö, stökig social miljö i skolan, föräldrarnas svårigheter att stötta barnen i skolarbete (samtliga antas leda till sämre skolprestationer), värderingar och normer som inte speglar samhällets mittfärd (uppfostringsmetoder, parallella samhällsstrukturer, hederskulturer), kriminalitet och destruktiva sociala miljöer utanför skolan”.

Bunar sammanfattar situationen som att den övergripande politiken har resignerat och inte längre försöker lösa orsakerna bakom problemen utan fokuserar på att hantera dess konsekvenser⁵¹. ■

⁴⁶ Skolverket, *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*, s. 112 Skolverket, 2009; Bunar m.fl. 2021.

⁴⁷ Skolinspektionen, *Huvudmännens arbete med att minska och motverka segregationens negativa konsekvenser*.

⁴⁸ Skolverket, *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*.

⁴⁹ Bunar m fl 2021, s. 40.

⁵⁰ SOU 2020:28.

⁵¹ Bunar m fl 2021.

Individen eller strukturen?

Forskning visar att problem i skolan, som kanske egentligen framför allt är strukturella eller ett resultat av skolmiljön, tenderar att individualiseras.

NÄR PROBLEM UPPSTÅR tillskrivs elever problemen och görs till "problembärare". Här är det dock enligt professor Claes Nilholm centralt att skolmiljön problematiseras. Om en elev får svårigheter i undervisningen, bör skolan se över olika aspekter av den pedagogiska och sociala miljön samt göra nödvändiga anpassningar till den enskilda elevens behov. Slutsatsen Nilholm drar är dock att det oftast inte sker⁵². Några sådana problem i den svenska skolan, som påverkar enskilda elevers prestationer och försvårar arbetet för en likvärdig skola, men som också är uttryck för problem i skolmiljön är otrygghet, hot och våld i skolan; en utbredd psykisk ohälsa bland svenska skolelever samt problematisk skolfrånvaro.

Otrygghet, hot och våld

DET FINNS EN DEL undersökningar som tyder på att frekvensen av hot och våld mot elever har ökat de senaste åren men förändringen är inte helt tydlig⁵³. Rasism och diskriminering i olika former är på många skolor ett utbrett problem, men det är inget nytt fenomen⁵⁴. Rasismen i vardagen påverkar barn och unga och den kan skapa en form av kronisk stress, som även kan benämnas minoritetsstress, vilken ger upphov till sämre hälsa och negativ påverkan på de som står barnet nära⁵⁵. Att utsättas för rasism påverkar inte bara hälsa, men även skolresultat och barnets förutsättningar att lyckas i skolan⁵⁶.

MUCF kan visa hur cirka 75 procent av unga som identifierar sig som HBTQIA+ vid något tillfälle blivit förlöjligade, retade eller kränkta på grund av sin sexuella läggning, könsidentitet, sitt könsuttryck eller könskaraktäristika av skolpersonal eller andra elever. Särskilt

utsatta är de med en funktionsnedsättning. Var femte individ har svarat att de övervägt att lämna eller byta skola på grund av sin identitet som HBTQIA+⁵⁷.

Unga HBTQIA+-personer upplever samtidigt att lärare och skolpersonal är passiva eller förminskar kränkningar. Transpersoner upplever en särskild utsatthet, exempelvis gällande idrottslektioner och ombyte, vilket ibland leder till att idrottslektioner blir otillgängliga för den här gruppen⁵⁸.

Även barn med funktionshinder löper större risk att utsättas för mobbning. Det har visat sig att den gruppen är särskilt sårbara för att utveckla psykosomatiska besvär och i längden ångest, samt depression med anledning av mobbning⁵⁹.

Barn och ungas trygghet är en grundförutsättning för lärande. Det finns ett samband mellan utsatthet för mobbning och en lägre skolprestation⁶⁰. Det är inte helt tydligt hur sambandet ser ut och om det främst förklaras av földeffekter till mobbning, som nedstämdhet och sämre psykisk hälsa eller om mobbningen på egen hand bidrar till lägre skolresultat. Goda relationer med kamrater och lärare anses viktiga för att lyfta utsatta elever och deras hälsa, självkänsla och studiemotivation⁶¹.

Skolkultur är ett centralt begrepp i skolforskningen som innefattar allt från pedagogiska till sociala aspekter, som skolans värderingar och normer, trygghetsarbete, arbetsmiljö, studiekultur med mera. Flera studier har identifierat positiva samband mellan skolkultur och lärande⁶². Särskilt stor roll spelar skolkulturen för skolor och elever med sämre socioekonomiska förutsättningar⁶³.

Otrygghet i skolan påverkar inte bara barnen. Många lärares situation är utsatt och Arbetsmiljöverket har kunnat visa att lärares utsatthet för hot och våld har ökat och anmälningar om incidenter har fördubblats de senaste tio åren⁶⁴.

⁵² Skolverket, [Bra skolor ser elever som behöver stöd](#), publicerad 2011-11-28, senast uppdaterad 2020-09-16, hämtat 2024-10-14.

⁵³ BRÅ, *Hot och våld mot elever i skolmiljö. Om utvecklingen, vilka som utsätts och överlappning med mobbning*. Kortanalys 1/2024.

⁵⁴ Delmi, *Ungas uppväxtvillkor och integration*, med ref.till SOU 2012:74; Emma Arneback, Jan Jämte, *Att motverka rasism i förskolan och skolan*. Stockholm: Natur & Kultur, 2017.

⁵⁵ Hanna Wallensteen, Isatou Svenungsson, *Minoritetsstress i praktiken*, Länsstyrelsen, 2021.

⁵⁶ Arneback m.fl. 2017; Sevgi Bayram Özdemir, Metin Özdemir, Anais Emma Elzinga, "Psychological adjustment of ethnically victimized adolescents: Do teachers' responses to ethnic victimization incidents matter?" *European Journal of Developmental Psychology*, 2021.

⁵⁷ MUCF, "Jag är inte ensam. Det finns andra som jag." *Unga hbtqi-personers levnadsvillkor*. MUCF, 2022.

⁵⁸ MUCF, "Jag är inte ensam. Det finns andra som jag." *Unga hbtqi-personers levnadsvillkor*.

⁵⁹ Jönköpings Universitet, "Barn med funktionsnedsättning löper en högre risk att bli mobbade", senast uppdaterat 2022-04-27, hämtat 2024-10-14.

⁶⁰ OECD, *PISA 2022 Results Learning During – and From – Disruption*, PISA, OECD; Björn Johansson, Erik Flygare, Karin Hellfeldt, *Godkänd eller icke godkänd? En studie om hur erfarenheter av mobbning, skolk och socialt umgänge inverkar på elevers skolprestationer*, Working Papers and Reports Social work 10, Örebro Universitet, 2017.

⁶¹ Johansson m.fl. 2017.

⁶² Ramberg m. fl. 2021; Nihad Bunar, *Hållbar skolutveckling för alla – Om skolförbättring och skolpersonalens handlingsutrymme*, Underlagsrapport, Stockholms stad, 2016, med ref. till Tymms m.fl. 2011.

⁶³ Bunar 2016.

Psykisk ohälsa

DEN PSYKISKA OHÄLSAN har de tre sista åren ökat bland elever liksom deras brist på framtidstro. Elever känner en otrygghet och oroar sig för krig, klimat och ekonomi⁶⁵. En studie från Folkhälsomyndigheten har kunnat visa på en tydlig trend de sista 15 åren där psykisk ohälsa ökat markant bland unga, liksom psykosomatiska symptom så som sömnsvårigheter, huvudvärk, magont etcetera. 35 procent av pojkarna upplevde enligt den studien någon form av besvär och 60 procent av flickorna, och det är en fördubbling mot hur siffrorna såg ut på 80-talet⁶⁶.

Ytterligare studier förstärker den bilden⁶⁷ liksom myndighetens egen enkätstudie från 2023. Den pekar på en negativ trend de senaste åren där 13- och 15-åringar inte trivs lika bra i skolan, är mer stressade och upplever sämre elevsammanhållning. Samtidigt uppger allt fler elever att de mobbats⁶⁸.

Studier har kopplat ohälsan till reformer i läroplanen och införandet av betyg i årskurs sex. Särskilt flickors ohälsa anses till stor del vara en så kallad skolrelaterad stress. Björn Högberg, doktor i socialt arbete, har kunnat visa fördubblade stressnivåer hos flickor sedan läroplanen LGR 11, i kombination med att fler nationella prov och tidigare betyg infördes. Alli Klapp, doktor i pedagogik vid samma lärosäte, delar den bilden och betonar att barn med lågutbildade föräldrar mår sämst och drabbas hårdast. Utifrån intervjuer med elever beskriver Högberg en trend där barn i tidig ålder (redan mellan 10–15 år) känner att de kommer att misslyckas i livet om de inte klarar skolan. Akademisk utbildning uppfattas som avgörande för vilka möjligheter man får i livet⁶⁹.

Saminathen med kollegor, visar hur elever med erfarenhet av flykt upplever fler psykosomatiska problem och kan ha svårt att hitta sin plats i skolor där andra barn inte delar deras bakgrund. Det kan troligtvis förklaras av en brist på tillit och rädsla att inte accepteras⁷⁰. För ensamkommande barn är skolplaceringen av särskild vikt för barnets prestation i skolan. Skolresultat påverkas negativt när de placeras med yngre barn och individanpassade lösningar blir viktiga. För detta krävs det kunskap om elevernas bakgrund och behov. Särskilt utsatta grupper, så som unga mammor och elever utan uppehållstillstånd, skulle behöva ett mer omfattande och individualiserat stöd⁷¹.

Skolfrånvaro

SKOLFRÅNVARO OCH DET SOM benämns som problematisk skolfrånvaro är ett fenomen som ytterligare försvårar skolans arbete för en likvärdig utbildning. Sverige samlar inte in nationell statistik på området för att kunna följa de senaste årens utveckling men Skolverket har i kartläggning från 2021⁷² kunnat visa att

- den ogiltiga frånvaron är som högst i storstäder och storstadsnära kommuner
- skolfrånvaro främst är ett problem i högstadiet och i gymnasieskolan men även i yngre åldrar finns många elever med en problematisk och hög frånvaro
- nästan var femte elev inskriven i grundskolan samt förskoleklass hade höstterminen 2020 en frånvaro mellan 15–29 procent och var tjugonde elev en frånvaro mellan 30–49 procent.

Frånvaron är i genomsnitt högre vid skolor som har en högre andel elever med lågutbildade föräldrar och där andelen elever med utländsk bakgrund⁷³ i genomsnitt är högre.

En elevs skolfrånvaro utvecklas oftast gradvis under en längre tidsperiod och den hänger ihop med ett antal faktorer som i sin tur påverkar varandra:

- elevens psykiska mående
- elevens lärande
- elevens relationer till skolpersonal och till de andra eleverna.

Om flera delar inte fungerar eller upplevs inte fungera ökar risken för problematisk skolfrånvaro⁷⁴.

En förklaring till skolfrånvaron kan även vara pedagogisk. De senaste åren har det skett ett skifte i skolan mot ett större elevansvar för lärande. Att självständigt planera och organisera sitt arbete är förmågor inte alla elever har vilket skapar svårigheter för en viss grupp⁷⁵. ■

⁶⁴ Arbetsmiljöverket, [Hot och våld i skolan](#), senast uppdaterad 2024-02-07, hämtat 2024-10-14.

⁶⁵ Skolverket, *Skolverkets bedömning av läget i skolväsendet 2023*.

⁶⁶ Folkhälsomyndigheten, *Varför har den psykiska ohälsan ökat bland barn och unga i Sverige? – Kortversion*, Folkhälsomyndigheten, 2018.

⁶⁷ Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, [Ung idag. Psykiska och psykosomatiska symptom](#), senast uppdaterat 2023-10-31, hämtat 2024-10-14.

⁶⁸ Folkhälsomyndigheten, [Ökad stress och minskad trivsel i skolan bland barn och unga](#), publicerad: 2023-05-16, hämtat 2024-10-14

⁶⁹ Forskning.se, [Betygshets i skolan ger ökad stress och ohälsa](#), publicerad 2021-09-02, hämtat 2024-10-14.

⁷⁰ Delmi, *Nya perspektiv på segregation: skola, psykisk hälsa och*

bosättningsmönster, Aktuella avhandlingar som belyser olika aspekter av segregationen i Sverige, kap.1, 2021.

⁷¹ Yousef Khalifa Aleghfeli, Lucy Hunt, "Education of unaccompanied refugee minors in high-income countries: Risk and resilience factors", University of Oxford, *Educational Research Review*, 2022.

⁷² Skolverket, *Nationell kartläggning av elevfrånvaro. De obligatoriska skolformerna samt gymnasie- och gymnasiesärskolan*, Skolverket, 2021:10

⁷³ Med utländsk bakgrund avser Skolverket elever som är utrikesfödda eller har två utlandsfödda föräldrar.

⁷⁴ Tobias Forsell, *"Man är ju typ elev, fast på avstånd" Problematisk skolfrånvaro ur elevers, föräldrars och skolpersonals perspektiv*. Umeå universitet, 2020.

⁷⁵ Forsell 2020

Summerande reflektion om den svenska skolan idag

TROTS SKOLLAGENS KRAV för alla barns likvärdiga förutsättningar att klara skolan, saknade 16 procent av de elever som lämnade den svenska grundskolan våren 2024 – nästan 20 000 elever – behörighet till ett nationellt program i gymnasieskolan.

De faktorer som till störst utsträckning förklarar skillnaderna är

- socioekonomi (särskilt föräldrars utbildningsnivå)
- migrationsbakgrund vid ankomst till Sverige efter skolstart
- neuropsykiatrisk funktionsnedsättning
- kön
- skolsegregation/sammansättningseffekter.

DÄRTILL KAN VI konstatera att faktorerna, hälsa, trygghet och relationer, påverkar elever och deras skolgång.

Den bristande likvärdigheten, skolsegregationen och den ojämlika tillgången till skolor av hög uppmätt kvalitet har inom forskningen identifierats som centrala svagheter i det svenska skolsystemet⁷⁶. Upprepade forskningsstudier, statliga utredningar och myndighetsrapporter har också under de senaste decennierna visat på att det svenska skolsystemet allt sämre klarar av att kompensera för elevers skilda förutsättningar och att skolan därför snarare är en plats där skillnader skapas, upprätthålls och förstärks⁷⁷.

Det är dock viktigt att betona att det inte finns något som i förväg bestämmer utfallet för ett enskilt barn eller skola. Såväl skolors som elevers prestationer är möjliga att påverka om vi är beredda att göra de förändringar och sätta in de åtgärder som är nödvändiga, för att höja de sämre presterande skolorna och därigenom också uppnå större likvärdighet i det svenska skolsystemet⁷⁸. ■

⁷⁶ Holmlund, Sjögren, Öckert 2020.

⁷⁷ Skolverket, *Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdighet över tid, 2021a*; Skolverkets bedömning av läget i skolväsendet 2023.

⁷⁸ Bunar 2015.

Civil- samhällets roll

Det kompensatoriska uppdraget

- 4 §** I utbildningen ska hänsyn tas till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt. En strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen.
- 8 §** Alla ska, oberoende av geografisk hemvist och sociala och ekonomiska förhållanden, ha lika tillgång till utbildning i skolväsendet om inte annat följer av särskilda bestämmelser i denna lag.
- 9 §** Utbildningen inom skolväsendet ska vara likvärdig inom varje skolform och inom fritidshemmet oavsett var i landet den anordnas⁷⁹.

Skolans och huvudmans ansvar

HUVUDMANNEN ÄR YTTERST ANSVARIG för det kompensatoriska uppdraget och för att erbjuda en likvärdig skola, som stöttar eleven att utifrån sina förutsättningar utvecklas så långt som möjligt⁸⁰. Skolverket och Skolinspektionen är eniga i att skolan idag inte förmår utjämna skillnader mellan elever så som det är tänkt. Skolinspektionen pekar till exempel på att tre av fyra granskade huvudmän behöver utveckla sitt kompensatoriska arbete⁸¹.

Olika insatser har satts in, exempelvis inom ramen för regeringsuppdraget *Samverkan för bästa skola*, som pågått i olika former sedan 2015 med syfte att stödja de skolor i Sverige som presterar kunskapsmässigt sämst samt öka likvärdigheten.

Forskare har följt arbetet och konstaterar att det är svårt att göra en koppling mellan specifika insatser och elevers skolutveckling, det kräver ett tydligare systematiskt kvalitetsarbete⁸². Uppfattningen delas i SOU 2019:40, som efterfrågar mer forskning. Ett återkommande problem är att insatser ofta förblir generella och inte anpassas efter särskilda behov och kontext. ”Ett skolförbättringsarbete är komplext och fyllt av inkonsekventa samband som skapar en dynamik som är unikt lokal.”⁸³

Forskarna som varit kopplade till regeringsuppdraget visar även på utbredda svagheter när det kommer till implementering, exempelvis brist på uthållighet och brist på förutsättningar. De efterfrågar ett medskapande förändringsarbete över olika professioner och kompetenser i skolan som får ta tid⁸⁴.

En del skolor har vänt en negativ trend och Skolverket samt Skolinspektionen är eniga i att det kompensatoriska arbetet faktiskt kan fungera om det görs med kraftfullhet, långsiktighet och med en förståelse för helheten⁸⁵.

Järvaskolan i Stockholm har arbetat aktivt för en hållbar skolutveckling i ett område som är/har varit särskilt hårt utsatt. Skolans rektor, Helya Riazat, berättar hur de utgår från barnets behov och arbetar på många olika nivåer samtidigt, med allt från att erbjuda frukost och mellanmål till läxhjälp och mentorskapsaktiviteter. Något som särskilt lyfts fram är Järvaskolans relationsskapande arbete med vårdnadshavare för att möjliggöra deras aktiva medverkan i barnens skolgång. Det handlar om att se vårdnadshavare som en resurs och stärka familjer med hjälp av hembesök och föräldraråd med mera. Riazat identifierar även samverkan med andra aktörer som en nyckel⁸⁶.

⁷⁹ SFS 2010:800, Skollagen, kap 1, § 4, § 8 och § 9.

⁸⁰ SFS 2010:800, Skollagen, kap 1, § 4, § 8 och § 9.

⁸¹ Skolinspektionen, *Huvudmännens arbete med att minska och motverka segregationens negativkonsekvenser*.

⁸² Niclas Rönnström, Olof Johansson (red.), *Att förbättra skolor med stöd i forskning: exempel, analyser och utmaningar*. Natur & Kultur, 2021, s. 58-69; SOU 2020:28.

⁸³ Rönnström & Johansson (red.) 2021.

⁸⁴ Rönnström & Johansson (red.) 2021.

⁸⁵ Skolinspektionen, *Huvudmännens arbete med att minska och motverka segregationens negativkonsekvenser*.

⁸⁶ Skolinspektionen, *SID21: Olika vägar till samverkan i segregerade miljöer*, publicerat 2021-11-29, hämtat 2024-10-14; Skolinspektionen, *Huvudmännens arbete med att minska och motverka segregationens negativkonsekvenser Skolinspektionens samlade erfarenheter*.

Skolforskare pekar på vikten av en hög grad av delaktighet från barn och unga i ett skolförbättringsarbete för att nå resultat både vad gäller barns skolprestation liksom arbetsmiljö i skolan⁸⁷. Det lyfts även som direkt nödvändigt för att ett utvecklingsarbete ska kunna bli hållbart och framgångsrikt⁸⁸.

BARNES RÄTT TILL INFLYTANDE är en av de grundprinciper som lagstadgas av Barnkonventionen och som ska genomsyra åtgärder, beslut och insatser som på något vis berör barn och unga. Skolor och dess samverkansaktörer behöver arbeta systematiskt med delaktighet för att informera barn, skapa utrymme för barn att forma en uppfattning, lyssna på barn och utifrån sin ålder och mognad låta barn vara med och påverka⁸⁹.

Civilsamhället har lång erfarenhet av att ingå i samverkan med det offentliga och kan bidra med sin erfarenhet att arbeta för förändring samt sin djupa kännedom om målgrupp och medskapande arbetsätt⁹⁰. För att samverkan med civilsamhället ska göra skillnad och ge hållbara resultat, krävs det att:

- skolan är öppen för samverkan
- huvudmannen ser till att resurserna omfördelas, i enlighet med Skollagen, till de skolor som till följd

av elevsammansättningen har svårare utmaningar att hantera

- skolan arbetar parallellt med sina interna strukturer, arbetsprocesser och pedagogiska strategier.

Det råder en förhållandevis stor samstämmighet om vad skola och huvudman behöver säkerställa för att uppnå en mer likvärdig skola:

- ett aktivt arbete för en hållbar skolutveckling med huvudmannens stöd,
- kontinuitet i skolledning
- behöriga lärare på alla skolor och fungerande förutsättningar att bedriva undervisning
- tillgängligt specialpedagogiskt stöd från förskoleklass och väl etablerad samverkan mellan olika professioner inom skolan, liksom med hälso- och sjukvård och socialtjänst
- språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt i alla ämnen samt modersmålsundervisning
- studie- och yrkesvägledning av hög kvalitet, inklusive studievägledning på modersmål
- elevers psykiska och fysiska hälsa
- inkluderade vårdnadshavare och barn och unga⁹¹. ■

⁸⁷ Skolverket, [Bra skolor ser elever som behöver stöd](#), publicerad 2011-11-28, senast uppdaterad 2020-09-16, hämtat 2024-10-14

⁸⁸ Rönström & Johansson (red.) 2021, s.274.

⁸⁹ UNICEF Sverige (2009). *Barnkonventionen: FN:s konvention om barnets rättigheter*. Stockholm: UNICEF Sverige, Art. 12.

⁹⁰ Ramboll, *Civilsamhällets innovationsförmåga och bidrag till systeminnovation*, Analys, Vinnova, 2022.

⁹¹ Skolinspektionen, *Huvudmännens arbete med att minska och motverka segregationens negativkonsekvenser*; Skolverket, *Skolverkets bedömning av läget i skolväsendet 2023*; SKR, *Framgångsfaktorer för skolans utveckling*, 2019; Rönström & Johansson (red.) 2021; Bunar m.fl. 2021.

Civilsamhällets kompletterande roll

DET FINNS MYCKET civilsamhället kan lära av skolors och huvudmäns utvecklingsarbete och olika pedagogiska verktyg. Medan skolan och huvudman är ansvariga för det som på en strukturell nivå kan skapa förutsättningar för en mer likvärdig skola så kan civilsamhället utifrån sin unika position i samverkan med skolan eller enskilt, verka för barn och ungdomars möjligheter att klara skolan.

Samverkan möjliggör ett arbete med helheten, bidrar till stabilitet och hjälper oss att använda samhällets resurser på ett effektivt sätt⁹². Kring enskilda barn med särskilda behov finns det evidens att samverkansinsatser över professioner och kompetenser har god effekt när det kommer till barnets motståndskraft⁹³.

I SVERIGE FINNS en lång tradition av att civilsamhället utvecklar innovativa lösningar på olika samhällsutmaningar. Många av dagens välfärdstjänster som nu är del av den offentliga sektorn, till exempel hemtjänst och barnomsorg, kom ursprungligen till genom ideella krafter. Den särskilda innovationsförmågan kopplas i forskningen till att civilsamhällets aktörer är friare än offentliga och privata aktörer i att identifiera och ta sig an olika sociala behovsområden, pröva nya angreppssätt och att sammanföra berörda samhällsaktörer.

Även civilsamhällets organisationers olika roller som röstbärare och opinionsbildare, som utförare av olika aktiviteter och insatser och som skapare av social gemenskap och sammanhang, lägger grund för utveckling och förverkligande av nya lösningar med sociala mål⁹⁴.

Med sin lokala förankring har civilsamhället ofta en stor förståelse för helheten. Civilsamhället identifieras i forskningslitteraturen bidra till att människor möts och att minska avstånd mellan grupper, i förlängningen även till ökad tolerans och tillit i samhället⁹⁵.

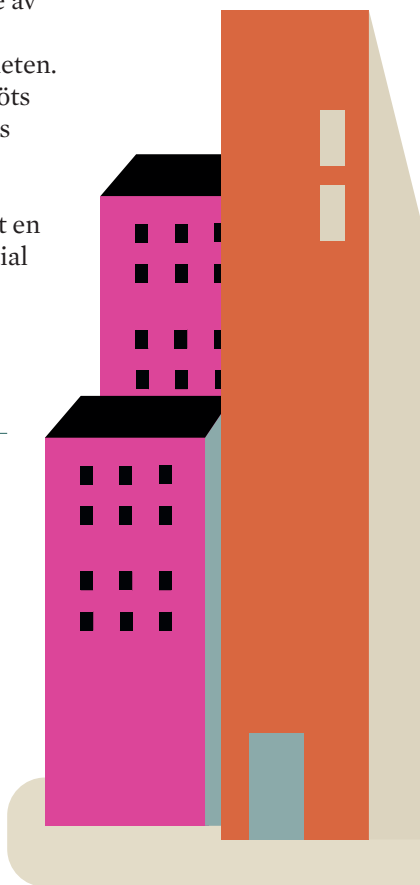
KOMPLEXITETEN AV DET kompensatoriska uppdraget gör det rimligt att anta att en tvärsektoriell gemensam satsning för att fler barn ska klara skolan har potential att med större kraft driva på förändring. Tillsammans kan det offentliga och civilsamhället arbeta för fler och mer kraftfulla stödinsatser, minska mellanrummen mellan aktörer och bättre utveckla ett stöd utifrån barnets tankar, behov och önskemål. ■

⁹² SKR, *Framgångsfaktorer för skolans utveckling*; Anna Johansson, *Samverkan runt problematisk skolfrånvaro. Erfarenheter från ett utvecklingsprojekt inom Orust kommun*, Högskolan Väst, 2023, med ref. till Socialstyrelsen 2013; SOU 2017:48; Linda Mossberg, *Mellan norm och praktik. Strategisk samverkan och brukarmedverkan inom verksamhetsområdet psykisk ohälsa*, Göteborgs Universitet, 2018; Socialstyrelsen, Skolverket, *Satsa tidigt, tänk långsiktigt. Stöd för sociala investeringar i arbetet med barn och unga*, 2023.

⁹³ Skolforskningsinstitutet, *Nyanlända i utbildning. Faktorer som påverkar ensamkommande flyktingbarnsmöjligheter att lyckas i skolan*. Skolforskningsinstitutet sammanfattar och kommenterar 2022:022022; Yousef Khalifa Aleghfeli, Lucy Hunt, "Education of unaccompanied refugee minors in high-income countries: Risk and resilience factors", University of Oxford, *Educational Research Review*, 2022.

⁹⁴ Malin Lindberg, *Social innovation i civilsamhällets organisationer*, Entreprenörskapsforum 2021; Filip Wijkström, Torbjörn Einarsson, David Falk, Katarina Friberg, Tommy Lundström, Marta Reuter, Erik Sjöstrand, "Den ideella sektorn – i ett omförhandlat samhällskontrakt." *European Civil Society Press*, 2021

⁹⁵ Folkhälsomyndigheten, [Fler kan mer – civilsamhällets roll för hållbarhet och hälsa](#), senast uppdaterad, 2023-01-27, hämtat 2024-10-14.

Fyra viktiga insatsområden för barns jämlika chans att klara skolan

I ARBETET FÖR alla barns jämlika chans att klara skolan identifierar kunskapsunderlaget fyra viktiga insatsområden. Dessa är särskilt betydelsefulla för barns skolresultat, och samtidigt områden där civilsamhället har kunskap och en solid grund för att ta en framträdande roll och driva på fortsatt utveckling.

Insatsområdena är

- lärande
- hälsa
- trygghet
- relationer.

Inom respektive insatsområde görs nedslag i forskning för att synliggöra lärdomar från olika insatser som kan tillhandahålla civilsamhället ytterligare verktyg och förståelse för särskilda riskgrupper. En hel del forskning utgår från det offentliga, men bedömningen är att kunskapen även kan vara av värde för civilsamhällesaktörer.

Civilsamhället kan inom samtliga områden och gentemot det långsiktiga målet, alla barns jämlika chans att klara skolan, ta olika roller. Som röstbärare för de mest utsatta, granskare, opinionsbildare, kunskapshöjare, innovatör, pådrivare och yttersta skydd⁹⁶.

Viktigt att komma ihåg är att skolan och huvudman har det lagstadgade ansvaret att tillförsäkra alla barn en jämlik utbildning⁹⁷. I en samverkansprocess har olika aktörer möjlighet att komplettera varandra och arbeta i mellanrummen men civilsamhället bör vara försiktiga att inte ta över kommunens eller skolans ansvar.

Genom att bygga vidare på det som redan görs och den kunskap som finns kan vi förfina och verka för mer träffsäkra verksamheter. Om vi samtidigt utvecklar arbetet bättre mellan olika myndigheter, sektorer, ansvar och kunskap så finns potential för system-

innovation som kan skapa nya förutsättningar för barn och unga i den svenska skolan liksom för de aktörer som har ansvar gentemot barnen.

INSATSONMRÅDENÄR ÖVERLAPPANDE och går inte att tydligt separera från varandra. Att en eller flera aktörer tar ansvar för helheten är viktigt för att nå resultat.

Skolutvecklingslitteraturen identifierar vidare vikten att

- sätta in insatser tidigt
- arbeta förebyggande och långsiktigt, med förståelsen att ett förändringsarbete tar tid
- säkerställa delaktighet, med barn och unga, deras vårdnadshavare och inkludera i arbetet perspektiv över kunskaps-, professions- och aktörsgrenser
- anpassa insatser efter lokal kontext, då generella insatser sällan är effektiva
- samverka, för att arbeta effektivt och väl med komplexiteten
- följa upp systematiskt, för att identifiera och utforma insatser som ger effekt⁹⁸.

KUNSKAPSUNDERLAGET

PRESENTERAR mot ovanstående bakgrund en modell som stöd till alla aktörer som vill arbeta med barns jämlika chans att klara skolan.

Modellen hjälper aktörer att arbeta med helheten och i samverkan identifiera utvecklingsområden. Modellen ger även stöd och vägledning i hur aktiviteter, insatser och processer bäst formas. Att utgå från en gemensam förståelse skapar förutsättningar för mer kraft i förändringsarbetet.

Modellen kan ses som en stabil grund att utgå från i lokala anpassningar och i relation till barns varierande behov och förutsättningar. Modellen kan även med fördel fortsatt kompletteras. Ett viktigt område att utforska vidare är exempelvis, särskilda anpassningar och stöd till barn med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar. ■

⁹⁶ Lindberg 2021.

⁹⁷ SFS 2010:800, Skollagen, kap 1, § 4, § 8 och § 9.

⁹⁸ Rönnström & Johansson (red.) 2021; Maria Jarl, Ulf Blossing och Klas Andersson, *Att organisera förskolframgång. Strategier för en likvärdig skola*, Natur och Kultur, 2017; Bunar 2015, 2016, 2021; SOU 2019:40.

EN JÄMLIK CHANS ATT KLARA SKOLAN

Sätt in
insatser tidigt

Arbeta förebyggande
och långsiktigt

Säkerställ
delaktighet

Anpassa insatser
efter lokal kontext

Se till helheten

Samverka

Följ upp
systematiskt

LÄRANDE

Studiestöd
Lovaktiviteter
Språkstärkande
aktiviteter

HÄLSA

Ökad delaktighet
och inflytande
Hälsosam kost
och goda matvanor
Psykosocialt stöd
Ökad fysisk
aktivitet
En meningsfull
fritid

TRYGGHET

Motverka
kränkningar
och mobbning
Motverka
trakasserier och
diskriminering

RELATIONER

Föräldrastöd
och samverkan
Fler trygga vuxna
Ett större nätverk
Samverkan
mellan skola och
närområde

Lärande

GENOM INSATSER SOM läxhjälp, lovaktiviteter och språkstärkande insatser fyller civilsamhällesaktörer återkommande en kompletterande funktion till skolans stöd för det enskilda barnet i lärandet och i skolarbetet. Den här typen av aktiviteter är del av en växande så kallad skuggundervisning som komplement till den ordinarie skolverksamheten och har blivit vanliga insatser under de två senaste decennierna för att möta ökande klyftor mellan elever och skolor⁹⁹.

Studiestöd

MEDAN LÄXOR FÖRR lämnades över helt till hemmen att hantera, erbjuds organiserad läxhjälp numera både under och efter skoldagen och av olika aktörer, inte minst från lärare och annan skolpersonal men också från volontärer från ideella organisationer eller som tjänster köpta av privata läxläsningsföretag¹⁰⁰. Det är en utveckling som kan förstås som relaterad till en större medvetenhet om att elevers familjebakgrund har fått ökad betydelse för deras skolframgång och att läxor i sig riskerar att bidra till en mer ojämlik skola¹⁰¹. Sedan 2022 ska skolor i enlighet med skollagen även erbjuda frivillig extra studietid till elever i årskurs fyra till nio, som kan förstås som en form av schemalagd läxhjälp. Läxhjälp ges således av både skolor och av externa aktörer och kommer i många former, som drop-in-verksamhet, digitalt eller genom mer omfattande läxhjälpssystem som löper över tid och bygger på kontinuerlig kontakt mellan samma elev och handledare.

I en forskningsöversikt undersöks betydelsen av läxhjälp i den svenska grundskolan, med särskilt fokus på i vilken mån läxhjälp spelar roll för elever som annars riskerar att inte få godkända betyg i årskurs nio. Här framgår att det finns få studier som utifrån svenska förhållanden undersöker hur läxhjälp och annan skuggundervisning bedrivs och i än högre grad i vilken utsträckning den förbättrar elevernas kunskaper. I översikten nämns dock några studier som ger värdefulla insikter.

I en rapport från Skolverket framkommer att läxhjälp kan bidra till tydlig utveckling hos de elever som deltar kontinuerligt och att den mest centrala framgångsfaktorn är att eleverna ges individuellt stöd i deras egen takt. Detta lyfts också fram som den viktigaste anledningen till att elever går till läxhjälpen.

Samtidigt konstaterar rapporten att det är relativt få elever som deltar, att kunskapsresultaten är blandade och att stödet inte nödvändigtvis kommer till de elever som skulle behöva det allra mest. Delvis som ett resultat av att deltagande i läxhjälpen är frivilligt¹⁰².

En större översiktsstudie av insatser riktade till ”elever som kommer från familjer med låg socioekonomisk status” i EU och OECD-länder visar att det går det att väsentligt förbättra resultaten för den elevgruppen genom

- handledning
- feedback
- läraransvar för framsteg
- kooperativt lärande.

STUDIEN VISAR ATT även kortsiktiga program, med flera olika lärare och handledare som arbetar med eleverna under en kortare tid, kan ge bra resultat. Studien betonar dock vikten av att läxhjälpen ges av handledare med tillräcklig kompetens, men pekar på att det inte är ovanligt att det är personer som saknar relevant utbildning och erfarenhet som är engagerade i läxhjälp¹⁰³.

Forskning visar dock att läxhjälpssystem inte bara innebär ett akademiskt stöd, utan även kan vara ett viktigt socialt och emotionellt stöd. För exempelvis nyanlända elever, som ofta har kortare skolgång bakom sig eller erfarenheter från helt andra skolsystem, kan läxhjälp och annan skuggundervisning ge viktig extra språkträning och ett slags allmän skolträning, som underlättar för eleverna att klara sig i det svenska skolsystemet¹⁰⁴.

Forskning lyfter betydelsen av att handledare av läxhjälp har tillräcklig pedagogisk och ämnesmässig kompetens, samt att läxhjälp med fördel sker i dialog med ordinarie lärare och skolverksamhet. Samtidigt finns det också tydliga indikationer på att det inte alltid är specifika ämneskunskaper som elever i första hand behöver utan snarare att bli sedda, bekräftade och få hjälp med motivationen till lärande och studier¹⁰⁵.

Läxhjälpssystem kan även utgöra ett rum där barn får möjlighet att pröva sina vingar, våga ställa frågor och både lyckas och misslyckas utan den bedömning som är del av den ordinarie skolverksamheten. Olika typer av handledare, oavsett om de har

⁹⁹ Risenfors 2022.

¹⁰⁰ Risenfors 2022.

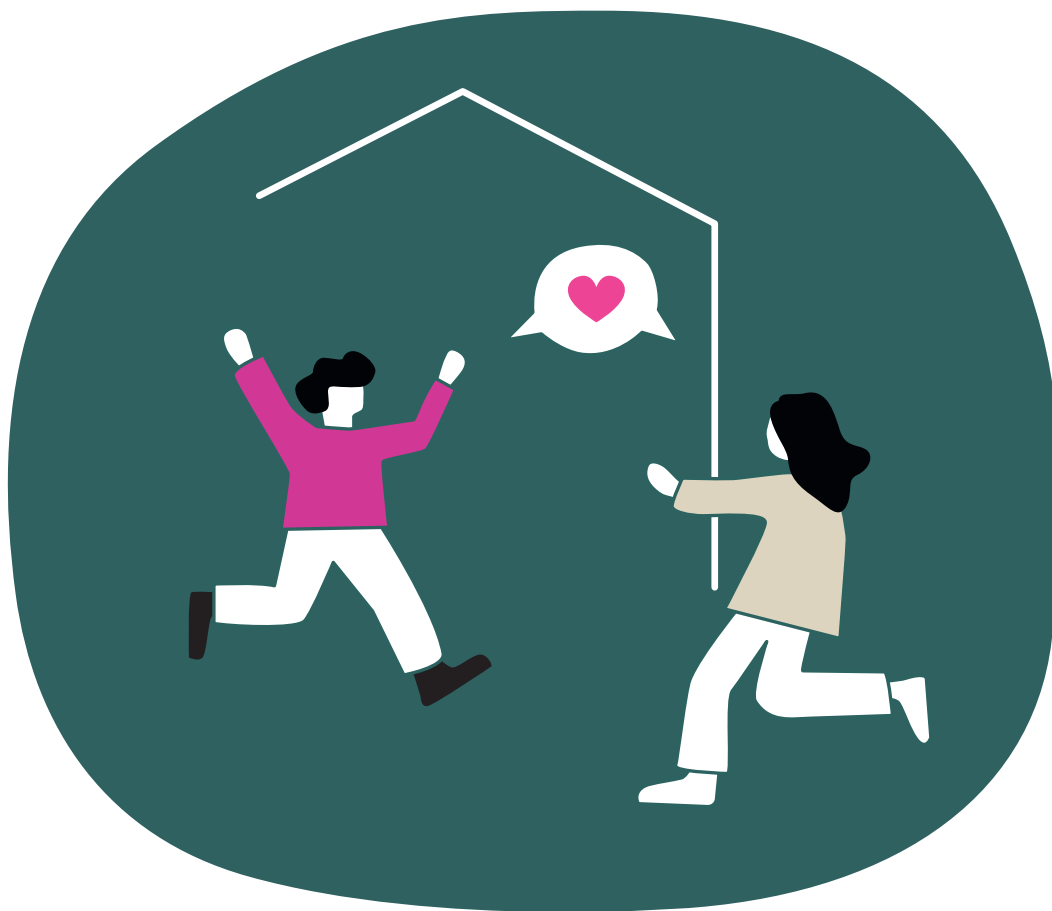
¹⁰¹ Risenfors 2022.

¹⁰² Skolverket 2014.

¹⁰³ Jens Dietrichson, Martin Bøg, Trine Filges, Anne-Marie Klint Jørgensen, “Academic interventions for elementary and middle school students with low socioeconomic status: A systematic review and meta-analysis.” *Review of Educational Research*, 2017

¹⁰⁴ Risenfors 2022.

¹⁰⁵ Stina Hallén, Marie Karlsson, “Teacher or friend? Consumer narratives on private supplementary tutoring in Sweden as policy enactment.” *Journal of Education Policy*, 2019

utbildning eller inte, kan därför passa olika elever. En elev kan behöva en handledare som kan hjälpa till att förklara hur man löser en ekvation i matematik medan en annan behöver en coach som motiverar¹⁰⁶.

Lovaktiviteter

MEDAN LÄXHJÄLP GES under terminstid, kan civilsamhällesaktörer genom studiestödjande aktiviteter fylla en viktig, kompletterande funktion för barns lärande också under skollov. Redan för hundra år sedan började internationell forskning uppmärksamma skollovens inverkan på lärandet och under lång tid har man känt till att elever tar kunskaps- och kompetensmässiga steg tillbaka under loven. Ibland pratar man om detta som "sommarlovslappet"¹⁰⁷.

Tydligast märks detta hos elever med svag socioekonomisk bakgrund och hos de yngre elevgrupperna¹⁰⁸. Inte minst gör sommarlovet avtryck i barns läsning och läsförståelse då det innebär ett avbrott i den fortlöpande lästräning som skolan annars ger. Detta blir framför allt en utmaning för de yngre elevgrupperna och de elever som inte har kommit så långt i sin läsning, till exempel för att de har kommit till Sverige

efter skolstart. De som precis har lärt sig att läsa behöver få en viss mängdträning för att få flyt. Om det blir ett glapp så börjar de i stället efter sommaren på en lägre nivå än de låg på före sommarlovet¹⁰⁹.

Skolans huvudmän är skyldiga att erbjuda lovskola för elever i årskurs åtta och nio som riskerar att inte nå, alternativt inte har nått gymnasiebehörighet, och uppmuntras erbjuda det även till låg- och mellanstadieelever. Som ett komplement till det arbetet kan civilsamhällets aktörer genom exempelvis läsfrämjande lovaktiviteter riktade till yngre elever bidra till att minska glappet och ge de som ännu inte hunnit "knäcka läskoden" mer tid att komma i kapp inför att det nya skolåret börjar. Erfarenheter från skolor som erbjuder lovskola till lågstadieelever visar också på att det kan finnas en särskild potential i att vända sig till barn i denna åldersgrupp, eftersom de över lag uppskattar den ordinarie skolverksamheten mer än mellan- och högstadieelever, och därför är mer positiva och öppna till studiestödjande aktiviteter under loven¹¹⁰.

Ett pedagogiskt stöd under lov kan formas efter lokala behov och kompletteras och ramas in med andra former av socialt stöd och aktiviteter.

¹⁰⁶ Risenfors 2022.

¹⁰⁷ Linda Fälth, Thomas Nordström, Ulrika Andersson, Stefan Gustafson, "An intervention study to prevent 'summer reading loss' in a socioeconomically disadvantaged area with second language learners." *Nordic Journal of Literacy Research*, 2019.

¹⁰⁸ Risenfors 2022; SOU 2020:28, s. 618.

¹⁰⁹ Fälth m.fl. 2019.

¹¹⁰ Linnea Lindquist, *Att vända en skola: en rektors erfarenheter*. Gothia kompetens, 2023

Språkstärkande aktiviteter

BARN OCH UNGDOMAR som kommer till Sverige efter skolstart behöver både intensiv språkträning och att snabbt komma in i grundskolans kärnämnen. Medan såväl läxhjälp som lovaktiviteter kan bidra till det genom individuellt stöd, mängdträning och sociala sammanhang för lärande, finns det ytterligare språkstärkande aktiviteter som är värda att lyfta.

Forskning visar att barn som får förutsättningar att utveckla sitt modersmål också har bättre möjligheter att lära sig svenska. Eftersom språk och tänkande hänger ihop innebär det att barn som får använda och utveckla alla sina språkliga resurser får bättre möjligheter att också utveckla sina kognitiva kunskaper. Till exempel lägger begreppslig utveckling på förstaspråket grunden för en begreppslig utveckling på andraspråket. Tvåspråkighet eller flerspråkighet bland elever med migrationsbakgrund ska därför behandlas som en personlig, kognitiv och kunskapsmässig tillgång att utveckla¹¹¹. Aktiviteter som uppmuntrar barn att använda och utveckla sina språkliga resurser kan därför vara värdefulla insatser.

I SKOLAN GES studiehandledning på modersmål som stödåtgärd för nyanlända elever. Det innebär att tvåspråkig personal stöttar elever i att tillägna sig ämneskunskaper även när kunskaperna i svenska inte räcker till. Enligt forskning är arbetssättet av stor betydelse för nyanlända elevers skolframgång och lokala utvärderingar visar på att elever och ämneslärare

generellt sätt är nöjda med hur det bidrar till elevernas lärande. Men forskning visar också på att den här typen av stöd inte bara är akademiskt utan även kan ge eleverna positiv bekräftelse och bejaka deras identiteter som både flerspråkiga och kunniga¹¹². Utifrån de goda erfarenheter som finns från skolans arbete skulle man därför kunna anta att exempelvis läxhjälp med tvåspråkiga handledare kan vara en viktig insats för civilsamhällets aktörer att bidra med och som potentiellt har både akademiska och sociala effekter.

Exempel på sådan verksamhet är så kallade komplementära skolor, vilka ofta är föräldradrivna initiativ genom etniska och kulturella föreningar och som vanligen har fokus på språkundervisning, kultur och religion eller läxhjälp¹¹³.

Mot bakgrund av forskning om språkutvecklande aktiviteter i tidig ålder, skulle det kunna vara av intresse att vidare undersöka civilsamhällets kompletterande roll till förskolan. Man kan tänka sig en utveckling av verksamheter för att tillgängliggöra och erbjuda språkutvecklande aktiviteter, lek och rörelse i tidig ålder¹¹⁴.

En särskilt viktig grupp är troligen de barn som inte är inskrivna i förskola eller annan pedagogisk omsorg¹¹⁵ där barn med utländsk bakgrund och barn med svag socioekonomisk bakgrund är överrepresenterade, liksom barn med vårdnadshavare som har låg utbildningsnivå och barn från hem där ingen eller endast en av vårdnadshavarna förvärvsarbetar¹¹⁶. ■

¹¹¹ Jim Cummins, *Flerspråkiga elever: Effektiv undervisning i en utmanande tid*. Natur & kultur, 2017.

¹¹² Liv Dávila, Nihad Bunar, "Translanguaging through an advocacy lens: The roles of multilingual classroom assistants in Sweden." *European Journal of Applied Linguistics*, 2020.

¹¹³ Nihad Bunar, *Integration och utbildning: en forskningsöversikt*. Vetenskapsrådet, 2022.

¹¹⁴ Claxton, Meadows 2009; Jobér 2015, Skolverket, *Högpresterande elever, höga prestationer och undervisningen*; Riksidrottsförbundet, *Idrottens samhällsnytta En vetenskaplig översikt av idrottsrörelsens mervärden för individ och samhälle*, Riksidrottsförbundet 2017.

¹¹⁵ 17.000 barn mellan 3 och 5 år 2022.

¹¹⁶ Sveriges Kommuner och Regioner, *Öppna jämförelser, Förskola 2022. Förskolans kompensatoriska roll*, 2022; Folkhälsomyndigheten, *Det tidiga livets villkor – Resultat för uppföljningen av folkhälsopolitikens målområde 1*, Publicerad: 30 mars 2023, Uppdaterad: 8 juni 2023, Artikelnummer: 23148, hämtat 2024-10-14.

Elevers röster bör höras både nationellt och lokalt, och deras inflytande ska underlättas och stödjas med hänsyn till deras ålder. Genom ett gott samarbete mellan skolpersonal och elever kommer allas perspektiv att inkluderas vilket möjliggör en miljö där såväl elever som skolpersonal utvecklas och mår bra.

Vidar Ekman, Första vice förbundsordförande, Elevernas Riksförbund

Hälsa

DET ÄR IDAG vedertaget att hälsa påverkar skolprestation¹¹⁷ och civilsamhället har sedan länge bedrivit en lång rad insatser under paraplyet, hälsa. Vi gör i nedanstående avsnitt några nedslag om ökad delaktighet och inflytande, frukostklubbar, psykosocialt stöd, ökad fysisk aktivitet och en meningsfull fritid som några exempel på insatser som kan drivas inom ramen för området.

Ökad delaktighet och inflytande

CIVILSAMHÄLLET KAN VERKA för att öka barns delaktighet och inflytande såväl inom ramen för skolan och utanför i barns vardag. Forskning visar att delaktighet är en grund för god hälsa¹¹⁸. Genom att arbeta systematiskt med barns delaktighet kan vi även nå resultat av effektivare verksamheter, stärkta barn och en ökad kunskapsnivå hos barn liksom ansvariga vuxna¹¹⁹.

I Norge presenterar forskare ett frågeformulär och en modell för att utvärdera skolors arbete med delaktighet och identifiera utvecklingsområden. Modellen kallas Fyra vägar till delaktighet, och undersöker elevers upplevelse av delaktighet inom följande områden:

- **Elevråd:** möjlighet att påverka via elevråd.
- **Skola och ledarskap:** möjlighet att påverka beslut på en övergripande skolnivå.
- **Undervisning och lärande för hållbar utveckling:** möjlighet till inflytande på undervisningen.
- **Samverkan med det omgivande samhället:** möjlighet att påverka samarbeten med det omgivande samhället¹²⁰.

EN DEL CIVILSAMHÄLLESAKTÖRER har lång erfarenhet av att arbeta med barn och ungas organisering och har kapacitet att utveckla och stärka delaktighetsarbetet i skolan på olika vis. Det utvecklingsarbetet är även relevant för andra aktörer i närområdet, som polis, vård och socialtjänst, men även för majoriteten av civilsamhällets egna aktörer.

I FN:s nio principer för barns delaktighet kan aktörer

få vägledning i hur ett arbete för barns delaktighet bäst formas. Nio centrala principer presenteras – transparent och informativt, frivilligt, respektfullt, relevant, barnvänligt, inkluderande, kunskap och kompetens, tryggt och riskmedvetet och ansvarsfullt¹²¹.

MUCFs kunskapsunderlag från 2024 om inflytande och delaktighet bland unga mellan 16–25 år visar att

- majoriteten av unga inte tror att makthavare lyssnar på vanliga människors åsikter och förslag
- socioekonomi påverkar ungas inflytande och engagemang i samhället
- hälften av unga idag inte känner att de behövs i samhället
- många unga som vill vara med och påverka lokalt inte vet var de ska vända sig.

DE GRUPPER SOM framstår som mest samhällsengagerade är tjejer, HBTQIA+-personer, inrikes födda, unga med föräldrar med lång utbildning och unga utan funktionsnedsättning. Civilsamhället kan öka förutsättningarna för fler barn och unga att engagera sig. Forskning visar att faktorer som främjar barn och ungas engagemang för samhället är känslan av meningsfullhet, tillit till samhällets institutioner, sociala nätverk och en engagerad omgivning. Det som står i vägen för engagemang är brist på tid, psykisk ohälsa, ekonomi, otillgänglighet och brist på kunskap¹²².

Hälsosam kost och goda matvanor

BARN OCH UNGA behöver få sina grundläggande behov och rättigheter¹²³ tillgodosedda för att kunna prestera och fokusera på skolarbete. I Sverige lever tusentals barn i ekonomisk utsatthet och andelen familjer som har svårt att täcka grundläggande behov ökar¹²⁴.

En studie gjord i Kanada har visat på samband mellan en varierad och tillräcklig kost (högre konsumtion av frukt, grönsaker och kostfiber och lägre intag av energi

¹¹⁷ Skolverket, *Hälsa för lärande – lärande för hälsa*, 2019; Maria Kjellgren, *Skolkuratorns samtalspraktik – en studie om individuella samtal med barn i den svenska grundskolan*, Umeå Universitet, 2024.

¹¹⁸ SOU 2017:47.

¹¹⁹ Skolverket, *Stärk elevers delaktighet och inflytande i utbildningen*, senast uppdaterad 2024-07-31, hämtat 2024-10-14; Jeanette Åkerström, *Participation is everything: young people's voices on participation in school life*, Örebro Universitet, 2014 med ref. till McLoughlin 2005; Sundberg, Forsberg, Lundberg 2006.

¹²⁰ Ane Eir Torsdottir, Astrid Tonette Sinnes, Daniel Olsson, Arjen Wals, "Do students have anything to say? Student participation in a whole school approach to sustainability", *Environmental Education Research*, 2023.

¹²¹ Save the Children, *The nine basic requirements for meaningful and ethical children's participation*, 2021.

¹²² MUCF, *Fokus 21 – Vilja att förändra. Drivkrafter, hinder och utmaningar för ungas samhällsengagemang*, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, 2021.

¹²³ UNICEF Sverige 2009.

¹²⁴ Hyresgästföreningen, Majblomman, Save the Children Sweden, Swedish Red Cross, Barnfamiljers ekonomiska svårigheter. *En sammanställning av vår Sifo-undersökning med gemensamma slutsatser och krav på politiska åtgärder för att minska barnfattigdomen*. 2024.

från fett) och skolprestation¹²⁵. Särskilt frukostätandet är studerat och forskning visar på goda resultat när det kommer till minne, skolprestation, närvaro och psykosocialt mående¹²⁶.

Utifrån den kunskapen har både civilsamhället och det offentliga sedan en längre tid drivit olika former av frukostklubbar. Budgetnedskärningar har gjort att en del skolor dragit ner på arbetet. Det kan utifrån ett barnrättsperspektiv diskuteras vilken roll civilsamhället kan och borde ta.

Psykosocialt stöd

ETT PSYKOSOCIALT STÖD kan vara allt från att erbjuda en trygg plats för individer där de kan mötas och träffa andra i likande situation, till individuella samtal, brobyggaraktiviteter till myndigheter eller stöd och vägledning i en specifik fråga. Civilsamhället har lång erfarenhet av att bedriva den typen av verksamheter.

Psykosocialt arbete ger oftast positiva utfall men det är svårt att dra alltför långtgående slutsatser då arbetet sällan följs upp på ett systematiskt sätt och orsaks-samband är komplexa. Få insatser har bedömts skadliga i forskning. Att utförande aktörer har adekvat kompetens och utbildning lyfts dock som en framgångsfaktor¹²⁷.

Kjellgren beskriver hur barn behöver kunna ta del av olika stödinsatser på ett lättillgängligt sätt i skolan. Barn behöver i högre utsträckning bli sedda och hörda, att kunna dela oro och få möjlighet till individuella samtal om sina respektive behov och önskningsar.

I skolan identifieras ansvaret för det psykosociala arbetet vara delat vilket ibland resulterar i gränsdragningskonflikter, där barn kan hamna mellan stolarna, exempelvis när det kommer till orosanmälningar. Kjellgren konstaterar att det krävs bättre riktlinjer och vägledning för att detta ska fungera på bästa vis och inte riskera rättssäkerheten runt barnet¹²⁸.

Samstämmigheten i forskning kring fördelar med samverkan är stor. När aktörer arbetar förebyggande och i ett tidigt skede finns bäst förutsättningar att nå resultat när det kommer till barn och ungas psykiska hälsa. Att inkludera barnen i arbetet är även en nyckel för att identifiera behovsbilden på ett bra sätt och forma "rätt" stöd¹²⁹.

Svenska läkarsällskapet pekar på skolan som en viktig aktör för att främja barns psykiska hälsa och de

föreslår fem konkreta satsningar som skulle kunna hjälpa civilsamhället att ringa in behov framåt:

- Regelbunden strukturerad fysisk aktivitet – gärna i anslutning till skoltid
- Stöd till barn och unga för att hitta balans mellan tid ägnad åt digitala medier och hälsofrämjande aktiviteter
- "Livskunskapsprogram" som hjälp till ungdomar att stärka självkänslan, hantera stress och skapa positiva förändringar
- Arbete för ökad psykisk hälsa i skolmiljön genom att anpassa kunskaps- och betygskrav till ungas utveckling och förutsättningar
- Program för tidig upptäckt och stöd till unga med ökad risk för sämre psykisk hälsa.

Civilsamhället kan vid sidan av skolans elevhälsoarbete vara ytterligare ett lager av stöd och en aktör som ser barnet och kan säkerställa barns förutsättningar för en god hälsa¹³⁰.

I Barnombudsmannens årsrapport från 2024 lyfter barn själva hur deras psykiska hälsa kan stärkas:

- Trygga vuxna i skolan som lyssnar och stöttar
- Bättre information och kunskap om psykisk ohälsa
- Enklare att få hjälp snabbt
- Större flexibilitet i den hjälp som erbjuds
- Hjälp och stöd så länge det behövs
- Större delaktighet i den egna vården
- Trygga relationer med vården¹³¹.

Ökad fysisk aktivitet

DET FINNS EN hel del forskning som visar på positiva samband mellan ökad fysisk aktivitet, förbättrad hälsa, mer utvecklad koncentration och skolprestation. Bunkeflostudien är en av de studier som visar just det och som fått stor uppmärksamhet. Forskarna införde 40 minuter daglig fysisk aktivitet i skolan och de kunde se hur hälsan förbättrades på många sätt både långsiktigt och kortsiktigt. Pojkarna förbättrade sina slutbetyg och en större andel barn uppnådde behörighet till gymnasiet¹³².

Andra studier visar på liknande samband. Riksidrottsförbundets rapport, *Idrottens samhällsnytta. En vetenskap-*

¹²⁵ Agneta Hörnell, Torbjörn Lind, Sven Arne Silfverdal, "Maten i skolan – långt mellan kostråden och verkligheten", Läkartidningen, 05/2009

¹²⁶ Hörnell m.fl. 2009.

¹²⁷ Forte, *Förstå och undvik negativa effekter av psykosociala insatser*, publicerad 2023-10-24, hämtat 2024-10-14.

¹²⁸ Louise Persson, *Health Promotion in Schools Results of a Swedish Public Health Project*. Karlstads Universitet, 2016; Kjellgren 2024 med ref. till Backlund 2007.

¹²⁹ Skolverket, *Tidiga och samordnade insatser för barn och unga – TSI*, senast uppdaterad 2024-09-20, hämtat 2024-10-14

¹³⁰ Svenska Läkarsällskapet, *Kraftsamling för ungas psykiska hälsa*. Kunskapssammanfattning och förslag till interventioner från Svenska Läkaresällskapet arbetsgrupp 2021.

¹³¹ Barnombudsmannen, *Hur dåligt måste man må egentligen? Samhällets insatser för att främja barns psykiska hälsa*, Barnombudsmannen, 2024.

¹³² Centrum för idrottsforskning, *De aktiva och De inaktiva. Om ungas rörelse i skolan och på fritid*, 2017, Kap 4; Riksidrottsförbundet, *Idrottens samhällsnytta. En vetenskaplig översikt av idrottsrörelsens mervärden för individ och samhälle*. FoU-rapport 2017:1.

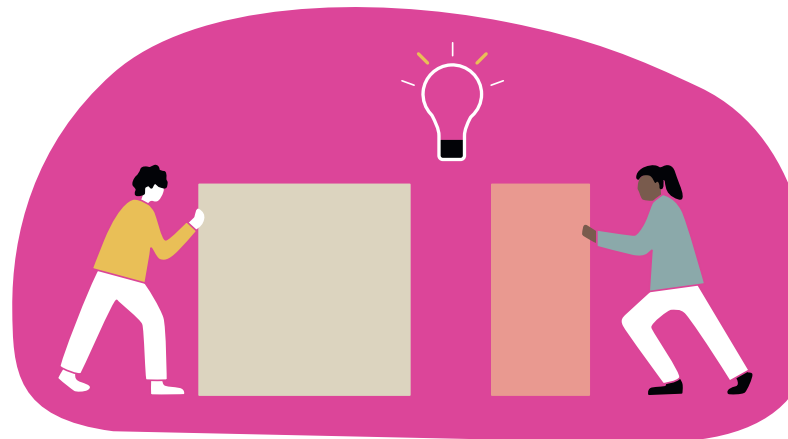
¹³³ Charles H Hillman, Kirk I Erickson, Arthur F Kramer, "Be smart, exercise your heart: exercise effects on brain and cognition", *Nature Reviews Neuroscience*, 9 jan 2008.

lig översikt av idrottsrörelsens mervärden för individ och samhälle,¹³³ refererar till flertalet forskare som hittat positiva samband mellan fysisk aktivitet och kognitiv förmåga. Sibleys och Etniers kunde säkerställa positiva samband mellan barns fysiska aktivitet och kognition i alla åldrar. Barn och unga i åldrarna 10–16 år drog mest nytta av den fysiska aktiviteten i sina skolresultat. Esteban och Cornejo visar hur pojkar, som i ung ålder har en sämre utvecklad motorik, presterar sämre i skolan längre upp i åldrarna. Det kan alltså vara en framgångsfaktor att tidigt identifiera och sätta in åtgärder för barn med sent utvecklad motorik. Likaså finns det negativa samband mellan BMI och skolprestationer. Det kan således finnas ett värde av ett utökat samarbete mellan föreningsliv och skola för att tillsammans arbeta för mer fysisk aktivitet i skolan. Rapporten lyfter särskilt vikten av en välfungerande och inkluderande samverkansprocess, där man tillsammans identifierar mål och insatser samt följer upp arbetet, för att nå hållbara resultat¹³⁴.

En meningsfull fritid

EN FRITID SOM upplevs meningsfull identifieras vara en skyddsfaktor för ett barn genom att erbjuda social gemenskap, återhämtning och vila. En granskning av Forte konstaterar att det finns ett starkt samband mellan hälsa och idrottsaktiviteter som innebär en ökad fysisk aktivitet, medan forskningen kring kulturella och semistrukturerade aktiviteter är mer begränsad¹³⁵.

Flickor menar sig ofta inte ha tid att prioritera fritidssysselsättning, då tiden i stället borde läggas på exempelvis skolarbete. Pojkar upplever sig i stället ofta ha för mycket fritid¹³⁶.

SOCIOEKONOMI SPELAR ROLL när det kommer till barns fritid. Föreningstillhörigheten är som lägst i socioekonomiskt utsatta områden. Barn till föräldrar med eftergymnasial utbildning idrottar i högre utsträckning än barn till föräldrar med lägre utbildningsbakgrund, och barn med svensk bakgrund idrottar mer i relation till barn med utländsk bakgrund¹³⁷. De underrepresenterade barnen är även de barn som är minst nöjda med sin fritid¹³⁸. Unga i socioekonomiskt utsatta områden och glesbygd beskriver hur de möter särskilda hinder för att kunna ta del av utbudet, som brist på trygghet i närområdet, ekonomiska resurser och begränsad tillgång till kollektivtrafik¹³⁹.

För att ge fler barn tillgång till en meningsfull fritid identifierar Södertörns högskola på uppdrag av Malmö stads fritidsförvaltning vikten att sänka trösklarna för sociala aktiviteter och att erbjuda kostnadsfria aktiviteter med möjlighet att delta utan krav. Att bygga tillit, skapa relationer och gemenskap är det viktigaste. Barn och unga lämnar inte gärna sin stadsdel och beskrivs vara bundna av osynliga trösklar. Vikten av lokal förankring för att verksamheter ska bli lyckosamma är central¹⁴⁰. Behtoui bekräftar vikten av hur aktiviteter organiseras för att nå barn med sämre förutsättningar¹⁴¹. ■

För att ge eleverna lika förutsättningar att klara av skolan är det nödvändigt att satsa på en stark elevhälsa. Detta innebär att ha välutbildad och tillgänglig personal inom elevhälsan för att minska ohälsa, avlasta sjukvården och lärarna.

Elevhälsan ska arbeta förebyggande och hälsofrämjande, och alla elever bör känna till personalen och få utbildning om psykisk och fysisk hälsa. Genom samarbete mellan elevhälsan och andra instanser kan vi säkerställa professionell hjälp för alla elever.

Vidar Ekman, Första vice förbundsordförande, Elevernas Riksförbund

¹³⁴ Riksidrottsförbundet, *Idrottens samhällsnytta. En vetenskaplig översikt av idrottsrörelsens mervärden för individ och samhälle*.

¹³⁵ Anne Gotfredsen, Maria Strömbäck, *Fritidens betydelse för ungas psykiska hälsa – rättigheter, möjligheter och hinder*. Forte, 2023.

¹³⁶ Gotfredsen m.fl. 2023 med ref. till MUCF, 2023:2; Marie Wilhsson, Petra Svedberg, Jens Nygren, "Strategies of Adolescent Girls and Boys for Coping With School-Related Stress", *The Journal of School Nursing*, 2016.

¹³⁷ Centrum för idrottsforskning, *Statens stöd till idrotten*, kap.2, 2018.

¹³⁸ Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, *Ung idag 2023. En fördjupad bild av ungas fritid*, 2023.

¹³⁹ Gotfredsen m.fl. 2023.

¹⁴⁰ Nazem Tahvilzadeh Lisa Kings, Alexander Nazar, *Vägar till en jämlik fritid. En studie om meningsfull fritid och ojämlikt deltagande i Malmös stads fritidsutbud*. Förvaltningsakademien, 2023.

¹⁴¹ Alireza Behtoui, "Swedish young people's after-school extracurricular activities: attendance, opportunities and consequences." *British Journal of Sociology of Education*, 2019.

Trygghet

LÄRANDE, HÄLSA OCH TRYGGHET hänger ihop. Ett systematiskt trygghetsarbete i skolan har potential att bidra till bättre välmående, kunskapsinhämtning och därmed prestation. På samma vis kan ett systematiskt arbete med hälsa bidra till en ökad trygghet bland elever¹⁴².

Ett trygghetsfrämjande arbete kan vara mycket olika insatser och bedrivs av flera olika aktörer. Nedan görs nedslag i arbetet mot mobbning och kränkningar, liksom i arbetet mot trakasserier och diskriminering.

Motverka kränkningar och mobbning

FÖR ATT MINSKA nivåerna på elevers utsatthet i en skola pekar Skolverket på vikten av en ”hela skolan ansats” som innebär att trygghetsarbetet är väl förankrat i alla delar av organisationen där all personal är engagerad i arbetet och där det är väl organiserat från policynivå till aktivitetsnivå. Med det ökar chanser för bättre skolresultat, psykisk hälsa, trygghet och respekt¹⁴³. Detta bekräftas av Behtoui och Strömberg om lyfter engagerade vuxna och ett tydligt relationsbyggande arbete som särskilt viktigt för att bygga solidaritet på en skola och skapa tillit mellan elever, men också mellan elever och skolpersonal¹⁴⁴.

Bradshaw och Cohen menar att arbetet med skolklimat är centralt för att förbättra skolprestationer, mental hälsa, mångfald och frågor som rör jämlikhet och lika-behandling, och samtidigt minska förekomsten av kränkningar, antipluggkultur och psykisk ohälsa¹⁴⁵.

Mycket av den mobbning som sker förblir osynlig för vuxna och det krävs ett aktivt och kontinuerligt kartläggande arbete för att komma till rätta med problematiken. I det arbetet behöver elever göras delaktiga. Kartläggningen kan sedan ligga till grund för skolans främjande, förebyggande och åtgärdande insatser¹⁴⁶.

Forsberg och Horton lyfter trygghetsaspekter kopplade till rasten. Rasten har stor betydelse för social utveckling, gemenskap och fysisk aktivitet. Samtidigt upplever många barn olika former av konflikter och mobbning under rasterna. Elever i årskurs tre till sex efterfrågar själva fler närvarande lärare på raster som ser och ingriper

när barn utsätts för mobbning och även uppmärksammar barn i ensamhet, vilket bekräftas i ytterligare forskning¹⁴⁷.

Ytterligare studier bekräftar att mycket av den mobbning som sker gör det på platser där vuxennärvaron är låg, som i omklädningsrum, korridorer och på toaletter. Utöver att enbart uppfatta en begränsad del av den mobbning som förekommer på skolor kan forskning visa att lärare tolkar elevers negativa interaktioner som mindre allvarliga än barnen själva. Det finns även studier som visar på att elever, och särskilt pojkar, förväntas kunna hantera vissa kränkningar¹⁴⁸. Det är även rimligt att anta att en stor del av den mobbning som sker på nätet är osynlig.

CIVILSAMHÄLLET I SAMVERKAN med skolan kan vara en kraft att bättre utnyttja med potential att öka vuxennärvaro, minska avstånd mellan barn med olika bakgrund och hemförhållanden samt bygga tillit och tolerans. Lokala behov behöver identifieras för att nå bäst resultat. Det finns exempel då civilsamhället har bidragit med fler rastvakter på skolan för att öka vuxennärvaron, vilket kan väcka frågor om civilsamhällets roll. Oavsett utförare efterfrågar barn fler tillgängliga, närvarande vuxna på rasten som bemannar samtliga platser på skolgården om något skulle hända¹⁴⁹.

Relationsarbetet är centralt för att fånga upp de barn och unga som utsätts för olika former av mobbning och kränkningar liksom de som själva utsätter andra. Självförtroende, självrespekt och en känsla av egenvärde är viktiga delar för ett barns positiva utveckling och de skapas via barnets relationer.

Civilsamhället skulle kunna vara en aktör som tillsammans med andra delar av samhället bidrar till en ökad kunskap och metoder för att motverka samt hantera mobbning och kränkningar. Genom sitt arbete kan civilsamhället även vara en aktör som ser till att fler barn blir sedda och hörda samt stärka barn i sitt relationsskapande, vilket skapar trygghet och i förlängningen resultat i skolan¹⁵⁰.

¹⁴² Skolverket, Skapa trygghet för lärande. Om skolans arbete mot mobbning, trakasserier och kränkandebehandling, 2022.

¹⁴³ Skolverket, Skapa trygghet för lärande. Om skolans arbete mot mobbning, trakasserier och kränkandebehandling.

¹⁴⁴ Alireza Behtoui, Isabella Strömberg, "Compensatory School Effects and Social Capital", *Social Sciences*, 2020; Johansson m.fl. 2017.

¹⁴⁵ Catherine Bradshaw, Jonathan Cohen, "Addressing School Safety Through Comprehensive School Climate Approaches", *School Psychology Review*, 2021, 50(4).

¹⁴⁶ Skolverket, Skapa trygghet för lärande. Om skolans arbete mot mobbning, trakasserier och kränkandebehandling.

¹⁴⁷ Camilla Forsberg, Paul Horton, "Så kan lärare öka elevers trygghet på rasten." *Venue*, 2023 med ref. till Bohn-Gettler, Pellegrini, 2014; Tfofi & Farrington, 2011.

¹⁴⁸ Paul Horton, "Att upprätthålla en gemenskap i skolan. *Venue*", 2023 med ref. till Migliaccio et al., 2017, Mazzone et al., 2021, Zimmerman, 2019.

¹⁴⁹ Forsberg m.fl. 2023.

¹⁵⁰ Johansson m.fl. 2017 med ref. till Honneth 1995.

Motverka trakassier och diskriminering

KRÄNKNINGAR SOM HAR ett samband med någon av diskrimineringsgrunderna kallas för trakassier och definieras i diskrimineringslagen.

Det finns sju diskrimineringsgrunder:

- etnisk tillhörighet
- funktionsnedsättning
- ålder
- kön
- könsidentitet eller könsuttryck
- religion eller annan trosuppfattning
- sexuell läggning.¹⁵¹

BARN SOM AVVIKER från rådande normer löper större risk att bli utsatta för mobbning. Unesco skriver i sin rapport, *Behind the numbers: Ending school violence and bullying*, att:

"Children who are perceived to be 'different' in any way are more at risk of bullying, with physical appearance, not conforming to gender norms, race and nationality being key drivers".¹⁵²

Skolor och civilsamhälle har en viktig roll att värna alla barns lika värde. Det finns flera olika material och vägledningar, baserade på forskning, som beskriver hur aktörer kan ta sig an det arbetet¹⁵³.

Några huvudsakliga budskap från materialen är vikten av att:

- öka kunskap i samhället och bland barn
- prata med barn om diskriminering
- lyssna på barn och särskilt de barn som utsätts,
- reflektera
- våga hantera misstag
- ingripa när barn drabbas.

Civilsamhället kan med sin specifika expertis arbeta kunskapshöjande, bidra till fler möten mellan barn och i längden verka för ökad gemenskap och tolerans i samhället. ■

¹⁵¹ SFS 2008:567, Diskrimineringslag.

¹⁵² UNESCO, *Behind the numbers: ending school violence and bullying*, UNESCO, 2019, s. 25.

¹⁵³ Skolverket, [Kränkande behandling, mobbning och diskriminering](#), senast uppdaterad 2024-09-23, hämtat 2024-10-14; Wallenstein 2021; Rädda Barnen, [Prata om rasism. En vägledning för vuxna](#), Rädda Barnen 2023; Rädda Barnen, [Vuxna vad gör dom. Barns röster om rasism i skolan](#), 2021; Forum för levande historia, [Rapporter och böcker](#), hämtat 2024-10-14; Friends, [Webbkurs, skolan och rasismen](#), hämtat 2024-10-14; Diskrimineringsombudsmannen, [Förskolan och skolan ansvarar för aktiva åtgärder](#), senast uppdaterad, 2024-05-30, hämtat 2024-10-14; Myndigheten för delaktighet, [Förebygga och motverka diskriminering](#), senast uppdaterad 2023-03-01, hämtat 2024-10-14; Kunskapsguiden, [Diskriminering och kränkande behandling – Kunskapsguiden](#), senast uppdaterad 2023-07-05, hämtat 2024-10-14; Specialpedagogiska skolmyndigheten, [Diskriminering och kränkande behandling](#), senast granskad: 2023-07-05, hämtat 2024-10-14.

Relationer

FÖRÄLDRAR OCH NÄRMSTA KRETS är av stor betydelse för hur barnet lyckas i skolan. Betydelsen av närvarande och engagerade föräldrar, lärare och kamratstöd identifierades som särskilt viktigt i en studie från Stockholms universitet¹⁵⁴. Forskarna tittade på elever med sämre socioekonomiska förutsättningar men som ändå lyckats i skolan och såg hur just relationer och en kombination av pedagogiskt och känslomässigt stöd kunde stärka barn och unga i sitt skolarbete.

Tre typer av relationer lyfts fram som särskilt betydelsefulla:

- Vårdnadshavare som hjälper till att hantera stress och oro för skola och vardag
- Klasskamrater i skolan med likartade ambitioner i skolarbetet
- Lärare som ser eleven bortom skolarbetet, som engagerar sig, stöttar barnet och lyssnar.

Tillitsfulla relationer skapar förutsättningar att kunna arbeta med förväntningar och barns självständighet när det kommer till skolarbete. Studien har även kunnat visa hur en del barn med erfarenhet av flykt lever med en stark vilja att kompensera för den uppoffring som deras föräldrar har gjort för att komma till Sverige och hur de barnen har höga ambitioner i skolan¹⁵⁵. Ytterligare forskning bekräftar detta och visar att en majoritet av barn med utländsk bakgrund presterar mycket väl i den svenska skolan¹⁵⁶.

För att förstå dessa resultat är det viktigt att nämna att alla barn i studien hade med sig en grundvärdering att utbildning är viktigt. Med det i åtanke kan elever som från start har ambitioner och en vilja att lyckas i skolan troligen vara hjälpta av engagerade lärare och andra vuxna som kan knyta barnen till ett nätverk och klass-/skolkamrater som kan hjälpa varandra. Troligtvis krävs det ännu ett lager av stöd för att nå de elever som från start är mindre engagerade i sin utbildning¹⁵⁷.

Möjligen kan det vara fokus för ett utvecklingsarbete där civilsamhället bidrar.

Föräldrastöd och samverkan

FÖRÄLDRAR OCH BARN påverkar och utvecklas i relation till varandra under barnets uppväxt¹⁵⁸. Det finns omfattande forskning som visar på föräldrarnas viktiga roll i barnets skolgång¹⁵⁹, vad gäller både skolresultat, psykisk hälsa och social kompetens¹⁶⁰. Insatser riktade mot vårdnadshavare har även visat sig vara kostnadseffektiva i längden¹⁶¹.

Den relationsbyggande delen av arbetet med föräldrar framstår i studier som viktig. Ett antal lärdomar och samband kan särskilt noteras.

Arbetet bör,

- vara långsiktigt och få ta tid
- sträva mot en ömsesidig respekt, gemensam förståelse och positiva förväntningar gentemot varandra
- säkerställa föräldrarnas förståelse av elevens skolarbete, resultat samt eventuella skolsvårigheter
- verka för föräldrars aktiva delaktighet i skolan och närvaro vid skolaktiviteter vilket påverkar barns skolresultat positivt.¹⁶²

EN STUDIE BASERAD PÅ intervjuer med föräldrar med bakgrund i Somalia, där merparten var funktionella analfabeter på såväl somaliska som svenska, visar att föräldrarna initialt hade höga förväntningar på att barnen skulle klara sig bra i skolan. Samtidigt insåg föräldrarna att de saknade såväl språkliga som kunskapsmässiga och materiella resurser för att kunna stötta sina barn i deras skolarbete och skolgång. Föräldrarna drabbades i mötet med det svenska skolsystemet av ett slags kulturell utestängning då de inte förstod hur det svenska skolsystemet fungerar eller hur de skulle navigera i det för att stötta sina barn. Föräldrar behöver förstå vilka förväntningar som skolan har på dem och vad de själva kan förvänta sig av skolan. En kombination av

¹⁵⁴ Ali Osman, Carina Carlhed Ydhag, Niclas Månsson, "Recipe for educational success: a study of successful school performance of students from low social cultural background." *International Studies in Sociology of Education*, 2020.

¹⁵⁵ Osman m.fl. 2020.

¹⁵⁶ Delmi, Integration av unga i Sverige i ett flerdimensionellt perspektiv.

¹⁵⁷ Osman m.fl. 2020.

¹⁵⁸ Karin Thorslund, *Reaching out with universal parental support*. Göteborgs universitet, 2019.

¹⁵⁹ Osman m.fl. 2020, Ali Osman, Niclas Månsson, "I go to Teachers Conferences, but I do Not Understand what the teacher is saying": Somali Parents' Perception of the Swedish School." *International Journal of Multicultural Education*. 2015; Michael Lindblad, "De förstod aldrig min historia": unga vuxna med migrationsbakgrund om skolmisslyckande och övergångar mellan skola och arbete, Umeå Universitet, 2016; Bunar m.fl. 2021.

¹⁶⁰ Tyler E. Smith, Susan M. Sheridan, Elizabeth M. Kim, Sunyoung Park, S. Natasha Beretvas, "The effects of family-school partnership interventions on academic and social-emotional functioning: A meta-analysis exploring what works for whom." *Educational Psychology Review*, 2020.

¹⁶¹ Socialstyrelsen m.fl., *Satsa tidigt, tänk långsiktigt. Stöd för sociala investeringar i arbetet med barn och unga*.

¹⁶² Sandra Wilder, "Effects of parental involvement on academic achievement: A meta-synthesis." *Educational Review*, 2014; Osman m.fl. 2015 och 2020, Bunar 2015, 2022

orsaker leder enligt studien till att föräldrarna upplever att skolan undergräver deras auktoritet som föräldrar, snarare än att stödja dem, och att de tenderar att bli passiva och dra sig undan från kontakt med skolan och skolpersonal¹⁶³.

Föräldrar behöver få information men också få hjälp att tolka vad information innebär för att kunna vara ett stöd för sina barn. Om parterna inte förstår vad som förväntas av varandra nyttjas inte den resurs som föräldrar kan vara¹⁶⁴. Övergångsperioder i skolan har visat sig vara särskilt viktiga, till exempel vid skol- eller klass-byten. Gymnasievalet är en avgörande process där forskning identifierat att en del elever, utan möjlighet till stöd och vägledning hemifrån, får otillräcklig information från skola för att kunna göra ett aktivt välavvägt val¹⁶⁵.

Internationell forskning lyfter hur det relationsfrämjande arbetet kan utformas genom något de kallar en *home school community liason co-ordinator* med särskilt ansvar för detta. Det kan vara en extern liksom intern aktör¹⁶⁶. Potentiellt skulle civilsamhället kunna ta den typen av brobyggande funktion när skolan inte når fram.

Civilsamhället har lång erfarenhet av att arbeta kapacitetsstärkande mot föräldrar. Det finns stora vinster med att arbeta inkluderande och hjälpa föräldrar att hitta sin roll, att förstå skolans arbete samt vilka förväntningar som finns på föräldrarna, vilket civilsamhället kan bidra till på olika vis¹⁶⁷.

I Sverige har det utvecklats en rad olika metoder för föräldraskapsstöd, utan ett tydligt nationellt ägarskap vilket inneburit att såväl myndigheter som civilsamhällesaktörer har gjort sina anpassningar. Modellerna har generellt visat sig ge upphov till positiva effekter

hos både barn och föräldrar¹⁶⁸, särskilt för att minska bråk och konflikter. Majoriteten vilar på en etablerad förståelse av ett demokratiskt föräldraskap med föräldrar som är närvarande, lyhörda och förutsägbara, vilket är gynnsamt för barns utveckling.

I en jämförelse av myndigheternas mest använda modeller kunde forskningen konstatera att nio av tio barn blev hjälpta av stödet på kort sikt. Det finns ännu inga uppföljningar på lång sikt men man vet att föräldrars beteende påverkar barns mående på både kort och lång sikt. Det som framför allt ger effekt är att föräldrar får träffa andra föräldrar, att de får tillgång till stödmaterial och förutsättningar att testa det de lärt sig i hemmet¹⁶⁹.

MYNDIGHETEN FÖR FAMILJERÄTT och föräldraskapsstöd har sammanfattat forskningsfältet och de pekar på vikten att agera tidigt och fänga upp behov redan under barnens första år och innan skolstart. Vad gäller stöd till tonårsföräldrar är evidensen mer osäker. Generellt konstaterar man att det är lönsamt och konstandeffektivt att arbeta med föräldraskapsstöd¹⁷⁰.

Andra studier lyfter vikten av att erbjuda ett brett utbud av olika former av föräldrastöd för att minska klyftor mellan föräldrar med olika socioekonomiska förutsättningar. Informationsinsatser på nätet kan kompletteras med föreläsningar och insatser som individuell rådgivning, samtalsstöd och ledarleda grupper¹⁷¹. Föräldraskapsstöd som bedrivs av civilsamhället har möjlighet att nå föräldrar som har lägre tillit till myndigheter och i den formen kan stödet upplevas mindre stigmatiserat¹⁷². ■

¹⁶³ Osman m.fl. 2015.

¹⁶⁴ Lindblad 2016, Osman m.fl. 2015.

¹⁶⁵ Lindblad 2016; Osman m.fl. 2015.

¹⁶⁶ Bunar m.fl. 2021.

¹⁶⁷ Osman m.fl. 2015.

¹⁶⁸ Thorslund 2019.

¹⁶⁹ Karolinska Institutet, [Kramar och rammar](#), Annika Lund, först publicerad i tidningen Medicinsk Vetenskap nr 2/2021, hämtat 2024-10-14, text: Annika Lund, först publicerad i tidningen Medicinsk Vetenskap nr 2/2021.

¹⁷⁰ Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, [Effekter av föräldraskapsstöd](#), senast uppdaterad 2024-09-03, hämtat 2024-10-14.

¹⁷¹ Thorslund 2019.

¹⁷² Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, [Civilsamhället](#), senast uppdaterat 2024-09-03, hämtat 2024-10-14.

Fler trygga vuxna

ATT TILLGÄNGLIGGÖRA TRYGGA VUXNA är ett av de stora bidrag som civilsamhället står för idag med alla sina ledare som dagligen möter barn och unga. Det återkommer i forskning hur engagerade och intresserade trygga vuxna runt barnet kan ha en avgörande betydelse för barnets skolprestation¹⁷³.

Behtoui och Strömberg har studerat det sociala kapitalets betydelse för skolprestation och har kunnat visa på hur just nätverk av familj, vänner och närmsta krets runt barnet är av vikt. Engagerade lärare och skolpersonal visade sig till viss del kunna kompensera för en skolas socioekonomiska utmaningar och för elevers lägre tillgång till stöd hemifrån. Genom att skolpersonal arbetar proaktivt, ser, bekräftar och värdesätter elever byggs solidaritet och en plats av tillit samt i förlängningen bättre skolresultat¹⁷⁴.

Även det informella stödet från familjemedlemmar och andra nära relationer är viktigt för skolprestation¹⁷⁵. För barn och unga som kommit till Sverige utan sina vårdnadshavare har det visat sig vara särskilt viktigt med stöttande vuxna utanför skolan¹⁷⁶. Även fritidsgårdar har visat sig kunna ha positiva resultat på skolgång¹⁷⁷.

Speglingsen barnet får från sina närmsta om vem hen är kan konstateras vara särskilt viktigt för barnets utvecklingskapacitet. Speglingen från skolan får konsekvenser på hur eleven uppfattar sig som en lärande individ¹⁷⁸. Och forskningslitteratur återkommer ofta till vikten av, närståendes såväl som lärares, förväntningar på barn och unga för att öka skolresultat. Särskilt förväntningar i relation till barnets lärande höjer skolresultaten¹⁷⁹. Barn med erfarenhet av migration och skolmisslyckanden påverkas av negativa speglingar som formas genom omgivningens tolkning av "invandrarskapet" som ett socialt problem¹⁸⁰.

Trygga vuxna med kompetens

CIVILSAMHÄLLET'S TJÄNSTEMÄN och ideella som möter barn och unga har potential att göra skillnad. Det är därför viktigt att stärka dessa individer för att på bästa vis ge de goda förutsättningar i mötet med barnen. En

tydlig stödstruktur, utbildning och olika former av psykosocialt stöd är ett antal resurstärkande insatser som troligen kan vara värdefulla för både den vuxne och barnet. En del forskning som tidigare lyfts pekar på just vikten av kompetens i utvecklingen av hållbara insatser som ger effekt¹⁸¹.

Särskilt sårbara grupper av barn skulle kunna gynnas av vuxenvärldens ökade kompetens. Ett exempel är barn som bär på trauma. Det forskningsbaserade förhållningssättet, traumamedveten omsorg, är framtaget för att ge kunskap till vuxna som i sin vardag möter barn och ungdomar som bär på erfarenheter av svåra och påfrestande händelser. Utgångspunkten är att barn som utsatts för trauman kan ha särskilda behov.

En modell bestående av tre grundpelare identifierar tre behov som vuxna särskilt bör uppmärksamma:

- behovet av att känna sig tryggt
- behovet av delaktighet och positiva relationer med viktiga vuxna
- behovet av goda copingstrategier.

GENOM ETT SYSTEMATISKT arbete och en mer generell traumamedveten förståelse kan de här barnen bli hjälpta i sin vardag¹⁸².

Civilsamhället har tillsammans med akademien tagit fram en rad olika material utifrån olika expertområden som syftar att stärka skolan och dess personal. *Snacka tryggt* är ett exempel på material riktat till skolan om våld mot barn som tagits fram av Rädda Barnen och Barnafrid, vid Linköpings universitet. Materialet ger alla vuxna i skolan kunskap och förståelse för att upptäcka och bemöta barn som utsatts för våld och möjlighet att öva på svåra samtal¹⁸³.

Ett större nätverk

ÄVEN DET STÖRRE nätverket är betydelsefullt för barnets lärande, som exempelvis kamrater, mentorer, idrotts- och kulturföreningar¹⁸⁴.

¹⁷³ Skolverket, [Relation och motivation – hur kan skolan bli meningsfull för alla elever](#), publicerad 2018-06-27, hämtat 2024-10-14; Osman m.fl. 2015 och 2020; Joseph M. Williams, Julia Bryan, "Overcoming Adversity: High-Achieving African American Youth's Perspectives on Educational Resilience", *Journal of counseling and development*, 2013; Behtoui m.fl. 2020 med ref. till Stanton-Salazar 2001.

¹⁷⁴ Behtoui m.fl. 2020.

¹⁷⁵ Lindblad 2016; Behtoui m.fl. 2020.

¹⁷⁶ Aleghfeli m.fl. 2022.

¹⁷⁷ Aleghfeli m.fl. 2022.

¹⁷⁸ Forsell 2020; Skolverket, [Relation och motivation – hur kan skolan bli meningsfull för alla elever](#), publicerad 2018-06-27, hämtat 2024-10-14

¹⁷⁹ Bunar 2022; Jobér 2015.

¹⁸⁰ Lindblad 2016.

¹⁸¹ Dietrichson m.fl. 2017.

¹⁸² Skolverket, [Viktiga verktyg för viktiga vuxna – TMO, traumamedveten omsorg](#), senast uppdaterad 2024-07-24, hämtat 2024-10-14.; Howard Bath, "The Three Pillars of TraumaWise Care: Healing in the Other 23 Hours", *Reclaiming children and youth*, volume 23, number 4, 2015.

¹⁸³ Rädda Barnen, [Snacka tryggt om våld mot barn](#), hämtat 2024-10-14.

¹⁸⁴ Williams 2013; Behtoui m.fl. 2020.

Det är viktigt att hitta något eller någon som kan bli en till kraft runt ungdomar, som kompletterar det som inte finns. Att de får ett forum eller en plattform där de kan ge uttryck för sina behov, tankar och åsikter, att pröva samt upptäcka något nytt.

Mattias Nilsson, rektor för årskurs 7–9, Hertsöskolan, Luleå

Skolkamrater blir med åldern allt viktigare för barn och deras välmående och självkänsla¹⁸⁵, de har visat sig spela störst roll när det kommer till de lägst presterande eleverna¹⁸⁶. Kamratstödet spelar även roll när det kommer till barn och ungas syn på mål med sin utbildning¹⁸⁷. Osmans studie visar exempelvis hur det skulle kunna gynna elever att aktivt knyta barn till ambitionsmässigt likasinnade elever för att öka skolresultat¹⁸⁸. En skola med en fungerande skolkultur, det vill säga ett aktivt arbete med värdegrund, trygghet, normer och arbetsmiljö, har visat sig ge bättre förutsättningar för kamratstöd mellan elever¹⁸⁹. Civilsamhället som aktör kan i än större utsträckning komplettera skolan i det arbetet genom att tillsammans med skolan utveckla trygghets- och värdegrundsarbetet med sin djupa kunskap och perspektiv om mänskliga rättigheter, rasism och jämlikhet för att nämna några.

I linje med detta bekräftar Persson hur ett arbete med sociala relationer i skolan och det psykosociala klimatet är ett sätt att öka välmående bland elever och samtidigt stärka deras lärande. När detta görs med systematik i skolan skapas allra bäst förutsättningar för att nå resultat¹⁹⁰.

Att arbeta med barnets nätverk kan vara särskilt viktigt när det kommer till nyanlända barn som potentiellt har ett mindre kontaktnät. Forskning, svensk som internationell, visar att det påverkar nyanlända elever negativt att separeras från ordinarie skolsystem när det kommer till känsla av tillhörighet. Ett kompletterande stöd från civilsamhället skulle vara värdefullt och kunna minska negativa effekter av elevernas utanförskap¹⁹¹.

VIDARE VISAR FORSKNING som bygger på intervjuer med nyanlända elever, att dessa i stor utsträckning är väldigt

motiverade i sina studier, med höga ambitioner och målsättningar¹⁹². Samhället skulle kunna bli bättre på att ge stöd och utnyttja den motivationen och drivkraften.

Olika mentorskapsaktiviteter och program kan vara ett värdefullt stöd för att stärka barnets nätverk¹⁹³. En modell som nått stor spridning nationellt som internationellt är Näktergalen som initialt startades i Malmö och som med åren testats för en rad olika målgrupper från barn och unga till äldre och individer med erfarenhet av flykt. Utvärderingar av lokala aktiviteter har visat på en ökad vilja att studera, ett minskat problem-beteende generellt, ökad hälsa och självförtroende, något som återkommer även i samband med andra mentorskapsprogram¹⁹⁴.

Det ömsidiga lärandet är något som ofta lyfts i relation till Näktergalen och som ses som en av de stora framgångsfaktorerna. Den tydliga strukturen och ramen som Näktergalen bidrar med i genomförandet har varit en styrka om det finns förutsättningar att arbeta efter modellen ändamålsenligt. En lärdom som gjorts, har varit att kontinuerligt se över och utveckla verksamheten efter den lokala kontexten för att nå resultat¹⁹⁵.

Framtidens mentorskapsaktiviteter, studievägledning¹⁹⁶, praoverksamhet, praktik och olika former av studiebesök och utflykter skulle kunna vara ett område som drivs och i högre utsträckning utvecklas med hjälp av civilsamhället. Här finns potential att bredda barns nätverk, tillgängliggöra trygga vuxna, öka barns delaktighet och tro på framtiden. I förlängningen har det även potential att påverka skolresultat positivt. För att skapa effekt på den nivån krävs det att arbetet utformas tillsammans med barn och med kompetens och förståelse för den bakomliggande ojämlikheten¹⁹⁷. ■

¹⁸⁵ Saminathen m.fl. 2020.

¹⁸⁶ Bunar m.fl. 2021 med ref. till Gustafsson & Yang-Hansen 2009.

¹⁸⁷ Osman m.fl. 2020, Lindblad 2016, Bunar 2022.

¹⁸⁸ Osman m.fl. 2020.

¹⁸⁹ Ramberg m.fl. 2021; Bunar 2016 med ref. till Tymms m.fl. 2011.

¹⁹⁰ Persson 2016.

¹⁹¹ Bunar 2021.

¹⁹² Olav Nygård, Alireza Behtoui, "Access to Social Capital and Educational Returns for Children of Immigrants: Evidence from Three Swedish Studies", *Nordic Journal of Migration Research*, 2020; Bunar 2022.

¹⁹³ Maurice Crul, Jens Schneider, "Mentoring. What can support projects achieve what schools cannot?" *Migration Policy Institute Europe*, 2014.

¹⁹⁴ Crul m.fl. 2014; Ann Liss Tanja Christensson, *Utvärdering av mentorskapsverksamheten Näktergalen 2020-2021*, Högskolan Väst, 2021.

¹⁹⁵ Christensson 2021.

¹⁹⁶ Dávila m.fl. 2020.

¹⁹⁷ Bunar et. al. 2021.

Samverkan mellan skola och närområde

SKOLUTVECKLING ÄR KOMPLEXT och faktorerna som påverkar ett barns skolresultat är många. Att utveckla en fungerande struktur för samverkan blir viktigt.

När aktörer i närområdet, som alla kommer med olika perspektiv och kunskap, tillsammans identifierar behov och lösningar utifrån lokal kontext skapas bättre förutsättningar för förflyttningar mot målen¹⁹⁸. När skola, civilsamhälle, polis, socialtjänst, vård, företag med flera i närområdet möts under medskapande former kan aktörer ge kraft till varandra och gemensamt nå längre¹⁹⁹. En samverkan kan se ut på många vis. Civilsamhället kan vara ett stöd till rektor och lärare genom öppna och frekventa samtal, vara en pådrivare för nya lösningar när det ordinarie systemet inte räcker till och vara en aktiv samverkanspart i etablerade partnerskap.

Att civilsamhället och det offentliga samverkar blir allt vanligare runt om i landet. MUCF har tagit fram en modell som är tänkt att ge bättre förutsättningar för en hållbar samverkan mellan just civilsamhället och det offentliga. De har i sitt arbete sett en trend att civilsamhället ofta lyfter att de blir inbjudna för sent i processen²⁰⁰.

Några andra generella lärdomar som återkommer i utvärderingar av samverkan är vikten av:

- ett relationsbyggande arbete
- en gemensam förståelse av problembild samt behov
- ett tydligt och resurssatt ägarskap
- ett uppföljande arbete
- en långsiktighet.²⁰¹

GÖTEBORGS STAD ARBETAR utifrån den evidensbaserade samverkansmodellen community schools eller skola som arena (också kallad skola mitt i byn) i 22 av sina grundskolor. Modellen har stor spridning i bland annat Kanada, Storbritannien och USA. Modellen är en platsbaserad skolförbättringsstrategi som utvecklas och utformas utifrån den lokala kontexten och tillsammans med lokala aktörer, vilket innebär att typen av aktiviteter och deras innehåll varierar²⁰². Målsättningen är att bidra till att skapa jämlika uppväxtvillkor för

barn och unga. Detta genom att verka för att barn fullföljer sina studier, får vara delaktiga i frågor som rör dem, ges möjlighet till en aktiv fritid, känner sig trygga i sitt närområde och på sin skola samt har vårdnadshavare och andra viktiga vuxna som stärker deras uppväxtvillkor²⁰³.

När modellen beskrivs i Sverige betonas framför allt möjligheterna som skapas genom samverkan mellan olika aktörer. Även arbetssättet att låta skolan bli en mötesplats genom att hålla skolans lokaler öppna också efter skoltid. Lokalerna blir då till en mötesplats där alla som bor eller verkar i området kan komma och delta i eller leda olika kostnadsfria aktiviteter utanför lektionstid. Att det är skolans lokaler som används menar man har betydelse då skolan ofta har en viss legitimitet i samhället och för att föräldrar ofta har stort förtroende för verksamhet som bedrivs i skolan. Även om arbetssättet framför allt används i lokalsamhällen där inkomstfattigdom, diskriminering och social utsatthet utgör hinder för elevers lärande och skolframgång är modellen användbar även i privilegierade kontexter med annan elevsammansättning.

Samverkan ska först och främst vara lojal med barnet.

Anna Grunander, utvecklingsledare
Hållbar utveckling, Göteborgs stad

En forskningsöversikt med fokus på skolor i USA visar på att de flesta community schools utgår från:

- individuella stödinsatser och samverkan kring enskilda elever
- utökad tid och möjligheter för lärande, till exempel läxhjälp, lovskola
- engagerade familjer och samverkan med det omgivande samhället, delaktighet och medskapande arbetssätt.²⁰⁴ ■

¹⁹⁸ Sarah J. Zuckerman, Amanda L. Garrett, Susan Sarver, Catherine Huddleston-Casas, "Playing well with others: a case study of collective impact in the early care and education policy arena." *International Journal of Child Care and Education Policy*, 2020.

¹⁹⁹ Hans Abrahamsson, "Dialog och medskapande i vår tids stora samhällsomdaning, Tema: Deltagande och inflyande – Inkluderingens demokratiska och politiska möjligheter." *Utbildning & Lärande*, 2015, vol 9, nr.1.

²⁰⁰ Se mer info här, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, [Samverkansmodell för offentliga aktörer och civilsamhället](#), hämtat 2024-10-14.

²⁰¹ Zuckerman m.fl. 2020.

²⁰² Jeannie Oakes, Anna Maier, Julia Daniel, *Community Schools: An Evidence-Based Strategy for Equitable School Improvement*. National Education Policy Center, 2017.

²⁰³ För mer information om några exempel från Sverige: Göteborgs stads arbete: Göteborgs stad, [Om skola som arena](#), hämtat 2024-10-14.; Borås arbete: Borås stad, [Skola som arena](#), senast uppdaterad 2024-10-08, hämtat 2024-10-14.

²⁰⁴ Oakes m fl 2017.

Summerande reflektion, kompensatoriska insatser

DEL TVÅ ÅSKÅDLIGGÖR insatsområden där civilsamhället är aktiva och tydligare skulle kunna ta plats för att tillsammans med det offentliga och samhället i stort verka för ett effektivare ramverk och reella förflyttningar mot barns jämlika chans att klara skolan.

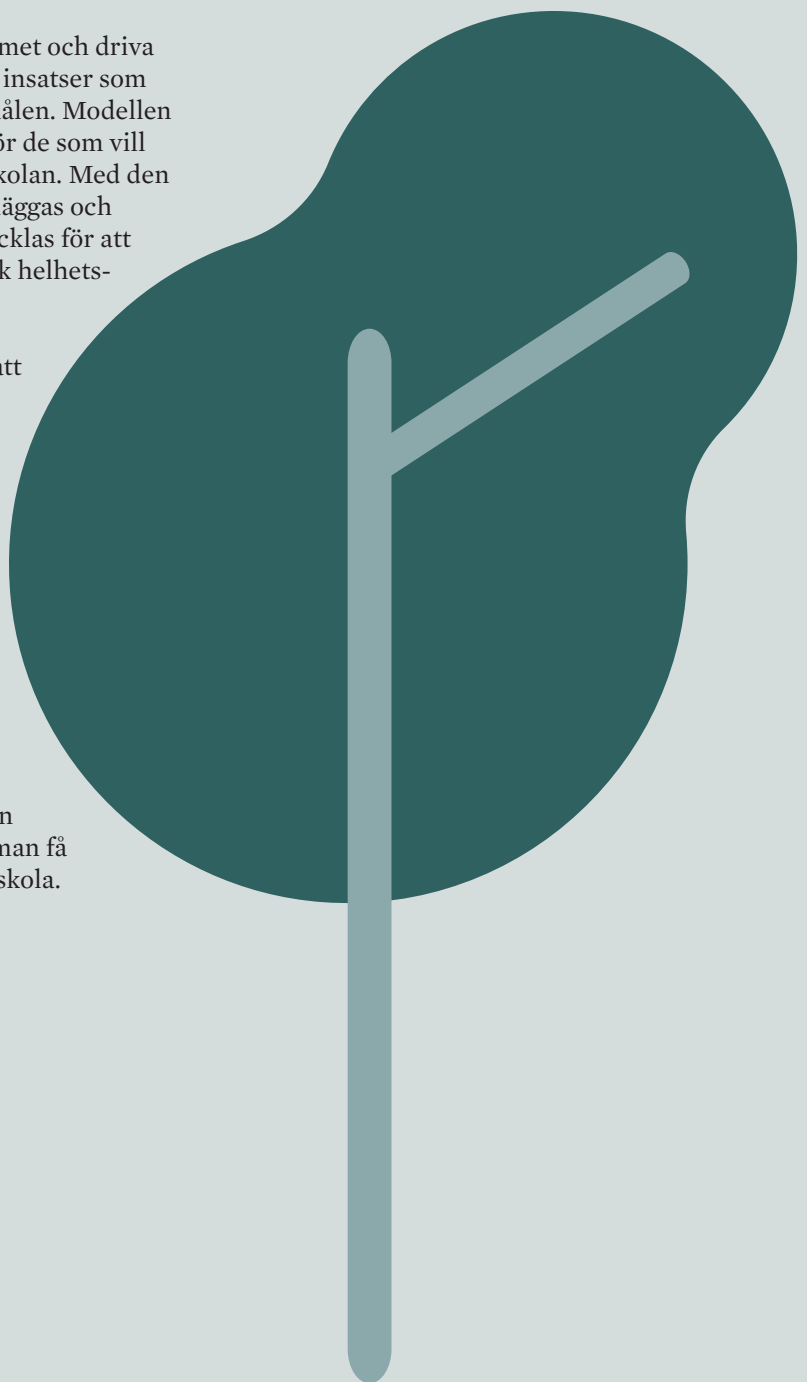
Civilsamhället har potential att utmana systemet och driva på för förändring genom att i samverkan forma insatser som ser till helheten och verkar för de långsiktiga målen. Modellen som presenteras på sidan 23 kan vara ett stöd för de som vill engagera sig för barns jämlika chans att klara skolan. Med den som utgångspunkt kan det specifikt lokala kartläggas och ytterligare insatsområden identifieras och utvecklas för att komplettera modellen till något som ger en unik helhetsbild.

Kunskapsunderlaget visar med tydlighet att potentiella utvecklingsområden är många och att civilsamhället skulle kunna ta mer plats för att skapa förändring. För att nämna några ger underlaget upphov till tankar och reflektioner kring hur samhället kan skapa tillåtande platser för barn och unga att misslyckas och lära, hur språkverkstäder kan bli ett viktigt verktyg för barn i förskoleålder och hur ett brobyggande samarbete med föräldrar kan utformas för att minska avstånd mellan hem och skola i ett samhälle med brist på tillit.

10 viktiga faktorer

Civilsamhället kan i sitt direkta arbete med barn samt som samverkanspart till skola och huvudman få vägledning av tio viktiga faktorer för en jämlik skola.

- Gör barnet delaktigt.
- Prioritera det förebyggande och tidiga insatserna.
- Satsa på lärandet.
- Arbeta för barnets bästa möjliga hälsa.
- Säkerställ barnets trygghet.
- Engagera och inkludera föräldrar.
- Se till att barnet har trygga vuxna i sin omgivning.
- Samverka för förändring.
- Arbeta med helheten.
- Utmana strukturen. ■

Sammanfattning

ATT HA KLARAT SKOLAN är en av de främsta skyddsfaktorerna ett barn kan ha med sig i livet. 16 procent av alla i årskurs nio gick samtidigt ut grundskolan 2024 utan gymnasiebehörighet.

Forskning, statliga utredningar och myndighetsrapporter bekräftar alla samma bild, att det svenska skolsystemet idag inte klarar av att kompensera för elevers olika förutsättningar i skolan. Skillnader ökar samtidigt mellan skolor, både när det kommer till elevers resultat och skolors kvalitet. Skolresultat kan i stor utsträckning förklaras av faktorer som ligger utanför skolan - föräldrars utbildningsnivå, erfarenhet av migration efter skolålder, neuropsykiatrisk funktionsnedsättning, kön och skolsegregation. Därtill påverkar ytterligare en bredd av omständigheter barn och ungas möjligheter, så som exempelvis hälsa, trygghet och stöd från omgivningen.

Genom att samhället arbetar tillsammans över sektorsgränser och ansvar, kan vi med kraft göra förflyttningar mot barns jämlika chans att klara skolan. I skärnings-

punkten mellan olika aktörer, ansvar och kunskap finns potential till nytänkande, men också till systeminnovation som på riktigt kan förändra förutsättningarna för barn idag. Civilsamhället har en unik position med sitt förtroende från lokalsamhället, förståelse för helheten och insikt i barn och ungas vardag och kan fungera som en slags motor för förändring.

I EN MODELL identifierar kunskapsunderlaget fyra huvudsakliga insatsområden inom vilka civilsamhället tydligare kan agera och möjliggöra förflyttningar tillsammans med skolan och det omgivande samhället. Modellen förtydligar även hur utvecklingsarbetet med fördel formas genom ett antal centrala utgångspunkter från forskningsfältet.

Som röstbärare för de mest utsatta samt som granskare, opinionsbildare, kunskapshöjare, innovatör, pådrivare och yttersta skydd kan civilsamhället ta en aktiv roll för att rita om förutsättningar för barn och unga i den svenska skolan. ■

EN JÄMLIK CHANS ATT KLARA SKOLAN

Sätt in
insatser tidigt

Arbeta förebyggande
och långsiktigt

Säkerställ
delaktighet

Anpassa insatser
efter lokal kontext

Se till helheten

Samverka

Följ upp
systematiskt

LÄRANDE

Studiestöd

Lovaktiviteter

Språkstärkande
aktiviteter

HÄLSA

Ökad delaktighet
och inflytande

Hälsosam kost
och goda matvanor

Psykosocialt stöd

Ökad fysisk
aktivitet

En meningsfull
fritid

TRYGGHET

Motverka
kränkningar
och mobbning

Motverka
trakasserier och
diskriminering

RELATIONER

Föräldrastöd
och samverkan

Fler trygga vuxna

Ett större nätverk

Samverkan
mellan skola och
näringsområde

Efterord av Nihad Bunar

Professor, Specialpedagogiska institutionen, Stockholms universitet

Likvärdighetens politisering och behovet av helheten

ALLA SOM FÖLJER medierapporteringar om den svenska skolan blir snabbt varse om att ett antal ord återkommer oavsett det egentliga temat och oavsett om avsändare är politiker, ledarsidor, intervjuade lärare, föräldrar, fackliga företrädare eller forskare. Bland de mest frekvent använda orden finns likvärdighet, betyg, kvalitet, trygghet och studiero, stöd, resurser och elevers olika förutsättningar. Visserligen används de i lite olika varianter och ibland är det uppenbart att det saknas en bred samsyn om deras betydelse. Vad är likvärdighet, vad är kvalitet, vad är (rimligtvis) tillräckliga resurser, för att bara ta några exempel. Likväl, vill jag hävda, speglar dessa begrepp en grundläggande kausal kedja som förklarar varför det uppstår skillnader i skolsystemet.

Resonemanget är som följande:

- a) elevers olika förutsättningar påkallar behovet av
- b) tidigt och individuellt anpassat stöd, men
- c) avsaknad av tillräckliga resurser leder till
- d) uteblivet eller stöd av sämre kvalitet samt till
- e) urholkad trygghet och studiero, vilket vidare leder till
- f) sämre undervisningskvalitet med
- g) ojämna utfall i betygsresultat. Skillnader i prestationer mellan enskilda elever och mellan skolor pekas ut som
- h) ett likvärdighetsproblem.

BRISTANDE LIKVÄRDIGHET ÄR ytterst en politisk fråga som driver uppfattningen om dess definierande principer och policylösningar i vissa riktningar beroende på den politiska maktens ideologiska bas. Under senare tid har förklaringen till bristande likvärdighet och konkreta insatser för att minska gapet alltmer förskjutits från helheten till enstaka faktorer. Därför är det befogat att tala om likvärdighetens politisering (*the politics and discourse of school equity*).

Ett exempel är frågan om disciplin och studiero som seglat upp som den viktigaste förklaringen till att elever i vissa skolor utpekade som "stökiga" åstadkommer sämre resultat. Inte otillräckliga resurser, sviktande stöd, omsättning bland elever och lärare, den otrygga situationen i närområdet. Brister i hela systemet reduceras

därigenom till individuella handlingar med rop på "hårdare tag" och kännbara påföljder för de som stör.

Ett annat exempel är att nyanlända elevers i genomsnitt sämre prestationer förklaras med "förståeliga" skäl som ankomst efter ordinarie skolstart, det tar tid att lära sig svenska språket, eventuella trauman och liknande individuella faktorer. Medan ingen ifrågasätter att dessa faktorer är betydelsefulla, säger de ingenting om elevers förutsättningar att "hinna i kapp" sina jämnåriga klasskamrater. Skolans organisatoriska former, pedagogiskt och socialt stöd samt lärarnas anpassningar av undervisningen till elevers förutsättningar är helt avgörande, inte att en elev var åtta år gammal när hen kom till Sverige.

FÖR ATT ÅSTADKOMMA mer likvärdighet i det svenska skolsystemet – här uppfattat som att alla elever får reella chanser att utifrån egna förutsättningar uppnå skolans mål – krävs därför, för det första, att övergripande strukturella kedjor som ger upphov till långvariga och stabila skillnader återigen etableras som främsta förklaringsmekanismen och att de tas hänsyn till vid policyutformning.

Att en elev som regelbundet stör ordningen i klassrummet, och därigenom påverkar både sin egen och kamraternas utbildningsvillkor samt lärarnas arbetsmiljö, är en problematisk omständighet och att eleven behöver förändra sitt beteende torde alla vara överens om. Hårdare påföljder för den enskilde ger sällan önskad effekt och kan till och med leda till eskaleringen.

Däremot, om elevens beteende sätts i en bredare kontext av hur hen upplever meningsfullheten i lektionerna, relationer i skolan, familjeomständigheter, sina framtidsutsikter samt skolans förebyggande arbete, elevhälsoteamets arbete, och vilket psykosocialt och pedagogiskt stöd eleven erbjuds, i samarbete med vårdnadshavare och övriga samhällsinstitutioner, då finns det rejäla möjligheter att inte bara förändra elevens beteende, utan även höja kvaliteten på hela skolan, något som kan gynna alla elever och skolpersonal. Att endast fortsätta fokusera på den enskilde med hårdare straff leder till att de strukturer och förutsättningar som triggar ordningsproblem finns kvar. Grundläggande problemet förblir olöst.

FÖR DET ANDRA, för att åstadkomma mer likvärdighet krävs att policyingripanden och konkreta interventioner bygger på vetenskapliga kunskaper, att de är väl designade, precisa, samordnade, väl implementerade, utvärderade och att de är hållbara.

Brister i dessa omständigheter har i forskningen pekats ut som det stora problemet. För att exemplifiera: Sammanflätningen mellan socioekonomisk bakgrund, migrationsbakgrund, boende i vissa bostadsområden och elev i den lokala kommunala skolan har gett upphov till skillnader med betydande pedagogiska och sociala konsekvenser. Låg måluppfyllelse, hög frånvaro och "utanförskap" antas leda, inte bara till problem för den enskilda eleven, utan även till andra problem i skolan (trygghet och studiero, det disciplinära gapet) och på andra sociala arenor (demokrati, värderingar, social sammanhållning, kriminalitet med mera).

Det råder ingen brist på idéer eller insatser om vad som skulle kunna göras för att mildra effekterna av de segregationsdrivna skillnaderna i skolan.

Med inspiration från skolförbättringslitteraturen arbetar skolor utpekade som "segregerade och lågpresterande" framförallt med:

- **Ledarskap** – tydlig styrkedja, inspirera, delegera;
- **Kollektivt lärande** – reflektioner, att utmana sig själv, handledning, lektionsobservationer och samverkan;
- **Organisatoriska förändringar** – olika utvecklingsgrupper, utökad ledningsgrupp, öka delaktighet, flerläraresystem;
- **Resursförstärkning, pedagogiskt utvecklingsarbete och stöd** – satsningar på språk, förstälärare, specialpedagoger och speciallärare, EHT, assistenter, fortbildning, stöd till nyanlända elever, anpassa undervisningen efter elevernas behov, frukost, läxhjälp, studiebesök, utökad simundervisning, lovskola med mera;
- **Skolethos (skolkultur/skolklimat)** – trygghet och studiero, förebygga frånvaro, anti-mobbning;
- **Långsiktig strategi** – sammanhållen pedagogisk idé/vision, uppföljning, analys på övergripande och den enskilda elevens nivå.

TVÅ OMSTÄNDIGHETER GÅR att notera här. Den ena är att vi egentligen aldrig har kunnat fastställa betydelsehierarki mellan dessa och liknande insatser. Vilka är nödvändiga och vilka är tillräckliga faktorer?

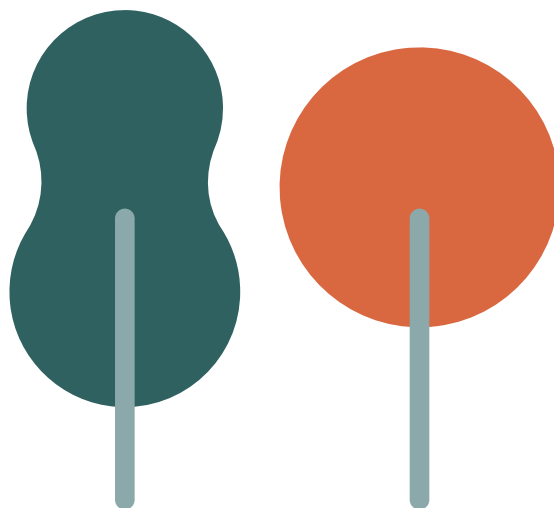
Den andra är att civilsamhällets aktörer i mångt och mycket är frånvarande från dessa utvecklingsstrategier, möjligtvis med undantag från läxhjälpinsatser. Sällan är dock dessa insatser samordnade

med skolans inre pedagogiska arbete och vi vet lite om deras effekter.

Det behövs följaktligen också välriktade forskningsinsatser som tar sig an följande frågor:

- Hur är de mest förekommande pedagogiska och specialpedagogiska kompensatoriska insatserna, som syftar till att förbättra villkoren för lärande och måluppfyllelse, designade, implementerade och med vilka effekter?
- Hur är de mest förekommande sociala insatserna, som syftar till att adressera skolkultur, relationer, trygghet och studiero, designade, implementerade och med vilka effekter?
- Hur är de mest förekommande pedagogiska och sociala insatserna, genererade av lokalsamhället och civilsamhällets aktörer, designade, implementerade och med vilka effekter?

AVSLUTNINGSVIS, brister i likvärdigheten kan, varken i förståelsen eller i konkreta insatser, aldrig reduceras till en faktor eller till en aktör. Kontextens egenheter och den kausala kedjan som tar hänsyn till det individuella, det relationella och det strukturella, ska ligga till grund för förståelsen av utmaningarna och framtagande av policyer, insatser och interventioner. Dessa behöver följas upp med fokus på deras konkreta effekter. Civilsamhällets aktörer behöver tydligare lyftas fram – eller är det så att de tydligare behöver träda fram – i policyer, insatser och interventioner som syftar till att minska skillnader inom det svenska utbildningsväsendet. ■

Källförteckning

- Abrahamsson, H. (2015), *Dialog och medskapande i vår tids stora samhällsömdaning, Tema: Deltagande och inflytande – Inkluderings demokratiska och politiska möjligheter*. Utbildning & Lärande, 2015, vol 9, nr.1.
- Aleghfeli, Y. K., Hunt L. (2022), *Education of unaccompanied refugee minors in high-income countries: Risk and resilience factors*, University of Oxford, Educational Research Review, 2022, v HYPERLINK "https://www.sciencedirect.com/journal/educational-research-review/vol/35/suppl/C"ol 35, Feb.
- Ambrose, A. (2016). *Att navigera på en skolmarknad: en studie av valfrihetens geografi i tre skolor* (PhD dissertation, Barn och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholm University).
- Arbetsmiljöverket, *Hot och våld i skolan*, senast uppdaterad 2024-02-07, hämtat 2024-10-14
- Arneback, E., Jämte, J. (2017), *Att motverka rasism i förskolan och skolan*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Autor, D., Figlio, D., Karbownik, K., Roth, J., Wasserman, M., Sjögren, A. (2017) *Könsskillnader i utbildning*, SNS Analys nr. 42.
- Axelsson, T. (2014). *Barn och ungas utbildning i ett segregerat samhälle. Mångfald och migration i valfrihetens skola*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Barnombudsmannen (2024), *Hur dåligt måste man må egentligen? Samhällets insatser för att främja barns psykiska hälsa*. Barnombudsmannen.
- Bath, H. (2015), *The Three Pillars of Trauma Wise Care: Healing in the Other 23 Hours*. Reclaiming children and youth, 2015, vol 23, 4.
- Behtoui, A. (2019), *Swedish young people's after-school extra-curricular activities: attendance, opportunities and consequences*. British Journal of Sociology of Education, 2019, vol 40, 3.
- Behtoui, A., Strömberg, I. (2020), *Compensatory school effects and social capital*. Social Sciences, 2020, vol. 9, 11.
- Borås stad, *Skola som arena*, senast uppdaterad 2024-10-08, hämtat 2024-10-14.
- Bradshaw, C., Cohen, J. (2021), *Addressing School Safety Through Comprehensive School Climate Approaches*, School Psychology Review, 2021, 50(4).
- Brottsförebyggande rådet (2024). *Hot och våld mot elever i skolmiljö. Om utvecklingen, vilka som utsätts och överlappning med mobbning*. Kortanalys 1/2024.
- Bunar, N. (2015). *Elevsammansättning, klyftor och likvärdighet i skolan – Underlagsrapport till Kommissionen för ett socialt hållbart Stockholm*.
- Bunar, N. (2016), *Hållbar skolutveckling för alla – Om skolförbättring och skolpersonalens handlingsutrymme*, Underlagsrapport till Kommissionen för ett socialt hållbart Stockholm.
- Bunar, N., Hagström, M. & Rojas, C. (2021). *Barn och ungdomar i stadens olikheter: om segregation, gränser och möjliggörande interventioner i det uppdelade urbana rummet*. (Första utgåvan). [Stockholm]: Natur & Kultur.
- Bunar, N. (2022). *Integration och utbildning – en forskningsöversikt*. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Centrum för idrottsforskning (2017), *De aktiva och De inaktiva. Om ungas rörelse i skolan och på fritid*, Centrum för idrottsforskning.
- Centrum för idrottsforskning (2018), *Statens stöd till idrotten*. Centrum för idrottsforskning.
- Christensson, A.L.T. (2021) *Utvärdering av mentorskapsverksamheten Näktergalen 2020–2021*, Högsolan Väst.
- Claxton, G., & Meadows, S. (2009). *Brightening up: How children learn to be gifted*. In T. Balchin, B. Hymer, & D. J. Matthews (Eds.), *The Routledge international companion to gifted education* (pp. 3–9). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Crul, M. & Schneider, J. (2014). *Mentoring. What can support projects achieve that schools cannot?* Bryssel: Migration Policy Institute Europe, Sirius Network Policy brief series, 2.
- Cummins, J. (2017). *Flerspråkiga elever: Effektiv undervisning i en utmanande tid*. Stockholm: Natur & kultur.
- Dávila, L., Bunar, N. (2020), *Translanguaging through an advocacy lens: The roles of multilingual classroom assistants in Sweden*. European Journal of Applied Linguistics, vol. 8, 1, s. 107–126.
- Delmi (2020). *Nyanlända elever och lärande på gymnasieskolans språkintruktionsprogram*, Rapport 2020:9. Stockholm: Delmi.
- Delmi (2021), *Nya perspektiv på segregation: skola, psykisk hälsa och bosättningsmönster*, Aktuella avhandlingar som belyser olika aspekter av segregationen i Sverige. Avhandlingsnytt 2021:13.
- Delmi (2021). *Ungas uppväxtvillkor och integration*. Rapport 2021:6. Stockholm: Delmi.
- Delmi (2023). *Integration av unga i Sverige i ett flerdimensionellt perspektiv*, Policy Brief 2023:11.
- Dietrichson, J., Bøg, M., Filges, T. & Klint Jørgensen, A.M. (2017). *Academic interventions for elementary and middle school students with low socioeconomic status: A systematic review and meta-analysis*. Review of Educational Research, 2017, 87(2), 243–282.
- Diskrimineringsombudsmannen (2023). *Diskriminering som har samband med funktionsnedsättning i skolan*, En kortanalys av anmälningar 2015–22, Kortanalys 2023:1.
- Diskrimineringsombudsmannen, *Förskolan och skolan ansvarar för aktiva åtgärder*, senast uppdaterad, 2024-05-30, hämtat 2024-10-14.
- Ekonomifakta, *Studieresultat – gymnasiet*, senast uppdaterad 2023-11-30, hämtat 2024-10-14.
- Folkhälsomyndigheten (2018), *Varför har den psykiska ohälsan ökat bland barn och unga i Sverige? Utvecklingen under perioden 1985–2014*, Folkhälsomyndigheten.
- Folkhälsomyndigheten, *Det tidiga livets villkor – Resultat för uppföljningen av folkhälsopolitikens målområde 1*, Publicerad: 30 mars 2023, Uppdaterad: 8 juni 2023, Artikelnummer: 23148, hämtat 2024-10-14.
- Folkhälsomyndigheten, *Fler kan mer – civilsamhällets roll för hållbarhet och hälsa*, senast uppdaterad, 2023-01-27, hämtat 2024-10-14.
- Folkhälsomyndigheten, *Ökad stress och minskad trivsel i skolan bland barn och unga*, publicerad: 2023-05-16, hämtat 2024-10-14.
- Forsberg, C., Horton, P. (2023). *Så kan lärare öka elevers trygghet på rasten*. Venue, 2023(24).
- Forsell, T. (2020). *"Man är ju typ elev, fast på avstånd": problematisk skolfrånvaro ur elevers, föräldrars och skolpersonals perspektiv*. Diss. Umeå: Umeå universitet, 2021. Umeå.
- Forskning.se, *Betygshets i skolan ger ökad stress och ohälsa*, publicerad 2021-09-02, hämtat 2024-10-14.
- Forte, *Förstå och undvik negativa effekter av psykosociala insatser*, publicerad 2023-10-24, hämtat 2024-10-14.
- Forum för levande historia, *Rapporter och böcker*, hämtat 2024-10-14.
- Friends, *Webbkurs, skolan och rasismen*, hämtat 2024-10-14.
- Fälth, L., Nordström, T., Andersson, U B. & Gustafson, S. (2019). *An intervention study to prevent 'summer reading loss' in a socio-economically disadvantaged area with second language learners* Nordic Journal of Literacy Research, 2019, 5(3): 10–23.
- Gotfredsen, A., Strömbäck, M. (2023) *Fritidens betydelse för ungas psykiska hälsa – rättigheter, möjligheter och hinder*. Forte.
- Grönqvist, H. & Niknami, S. (2017). *Ankomst och härkomst – en ESO-rapport om skolresultat och bakgrund*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2017:3. Stockholm: Finansdepartementet.
- Grönqvist, H. & Niknami, S. (2020). *Studiegapet mellan inrikes och utrikes födda elever*. SNS forskningsrapport.
- Gustafsson & Yang-Hansen (2009). *Resultatförändringar i svensk grundskola. Vad påverkar resultaten i svensk grundskola?* Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer. Stockholm: Skolverket.
- Göteborgs stad, *Om skola som arena*, hämtat 2024-10-14.
- Hallsén, S. & Karlsson, M. (2019). *Teacher or friend? Consumer narratives on private supplementary tutoring in Sweden as policy enactment*. Journal of Education Policy, 2019, 34(5), 631–646.

Källförteckning

- Hansson, Å., & Gustafsson, J. E. (2016). *Pedagogisk segregation: Lärarkompetens i den svenska grundskolan ur ett likvärdighetsperspektiv*. Pedagogisk Forskning i Sverige, 2016, 21(1–2), 56–78.
- Hillman, C.H., Erickson, K.I., Kramer, A.F. (2008) *Be smart, exercise your heart: exercise effects on brain and cognition*, Nature Reviews Neuroscience, 2008, 9 jan.
- Holmlund, H. (2020). *Vad kan den nationalekonomiska forskningen lära oss om framgångsfaktorer i skolan?* [Elektronisk resurs]. IFAU – Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering.
- Holmlund, H., Sjögren, A. & Öckert, B. (2020). *Jämlikhet i möjligheter och utfall i den svenska skolan*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Holmlund, H., Lindahl, E. & Roman, S. (2021). *Etniskt blandad skola och framtida sociala interaktioner mellan personer med olika etnisk bakgrund*. [Uppsala]: IFAU – Institutet för arbetsmarknads- och utbildningspolitisk utvärdering.
- Holmlund, H., Rainer, H. och Reich, P. (2021). *Kulturell bakgrund och kunskapsnärhet i studieresultat En studie av andra generationens invandrare i Sverige*. IFAU Rapport 2021:14.
- Horton, P. (2023). *Att upprätthålla en gemenskap i skolan*. Venue, 2023(23).
- Hyresgästföreningen, Majblomman, Save the Children Sweden, Swedish Red Cross (2024), *Barnfamiljers ekonomiska svårigheter*. En sammanställning av vår Sifo-undersökning med gemensamma slutsatser och krav på politiska åtgärder för att minska barnfattigdomen.
- Hörnell, A., Lind, T., Silfverdal, S.A. (2009) *Maten i skolan – långt mellan kostråden och verkligheten* (lakartidningen.se), Läkartidningen, 05/2009.
- Jarl, M., Blossing, U., Andersson, K. (2017) *Att organisera för skolframgång. Strategier för en likvärdig skola*, Natur och Kultur.
- Johansson, A. (2023) *Samverkan runt problematisk skolfrånvaro. Erfarenheter från ett utvecklingsprojekt inom Örust kommun*, Högsolan Väst.
- Johansson, B. Flygare, E., Hellfeldt, K. (2017), *Godkänd eller icke godkänd? En studie om hur erfarenheter av mobbning, skolk och socialt umgänge inverkar på elevers skolprestationer*, Working Papers and Reports Social work 10, Örebro Universitet.
- Johansson, M. (2021). *Risk- och skyddsfaktorer – vad vet vi och vad kan göras med kunskapen?* RISE Rapport ; 2022:34.
- Jobér, A. (2015). *Social klass i skolan: det kompensatoriska uppdraget*. (1. utg.) Stockholm: Natur & kultur.
- Jönköpings Universitet, *"Barn med funktionsnedsättning löper en högre risk att bli mobbade"*, senast uppdaterat 2022-04-27, hämtat 2024-10-14.
- Kallstenius, J. (2010). *De mångkulturella innerstadsskolorna: om skolval, segregation och utbildningsstrategier i Stockholm*. Diss. Stockholm : Stockholms universitet, 2011. Stockholm.
- Karolinska Institutet, *Kramar och ramar*, Annika Lund, först publicerad i tidningen Medicinsk Vetenskap nr 2/2021, hämtat 2024-10-14.
- Kjellgren, M. (2024), *Skolkuratorns samtalspraktik – en studie om individuella samtal med barn i den svenska grundskolan*, Umeå Universitet.
- Lindberg, M. (2021). *Social innovation i civilsamhällets organisationer: Kunskapsöversikt och policyrekommendationer*, Entreprenörskapsforum.
- Lindblad, M. (2016), *"De förstod aldrig min historia": unga vuxna med migrationsbakgrund om skolmisslyckande och övergångar mellan skola och arbete*, Umeå Universitet, Doktorsavhandlingar i pedagogiskt arbete, 2016, 66.
- Lindquist, L. (2023). *Att vända en skola: en rektors erfarenheter*. (Första upplagan). Stockholm: Gothia kompetens.
- Mossberg, L. (2018) *Mellan norm och praktik. Strategisk samverkan och brukarmedverkan inom verksamhetsområdet psykisk ohälsa*, Göteborgs Universitet.
- Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, *Civilsamhället*, senast uppdaterat 2024-09-03, hämtat 2024-10-14.
- Myndigheten för familjerätt och föräldraskapsstöd, *Effekter av föräldraskapsstöd*, senast uppdaterat 2024-09-03, hämtat 2024-10-14.
- Myndigheten för delaktighet, *Förebygga och motverka diskriminering*, senast uppdaterat 2023-03-01, hämtat 2024-10-14.
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2021), *Fokus 21 – Vilja att förändra. Drivkrafter, hinder och utmaningar för ungas samhällsengagemang*, Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2022), *"Jag är inte ensam. Det finns andra som jag."* Unga hbtqi-personers levnadsvillkor. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor (2023), *Ung idag 2023. En fördjupad bild av ungas fritid*. Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor.
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, *Ung idag. Psykiska och psykosomatiska symptom*, senast uppdaterat 2023-10-31, hämtat 2024-10-14.
- Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, *Samverkansmodell för offentliga aktörer och civilsamhället*, hämtat 2024-10-14.
- Nordens Valfärdscenter (2022), *Leaving Boys Behind? The Gender Gap in Education among Children and Young People from Foreign Backgrounds 2010–2020: A Nordic Review*. Nordic Council of Ministries.
- Nygård, O., Behtoui, A. (2020) *Access to Social Capital and Educational Returns for Children of Immigrants: Evidence from Three Swedish Studies*, Nordic Journal of Migration Research, 2020, vol. 10, nr 2, s. 50–66.
- Oakes, J., Maier, A., & Daniel, J. (2017). *Community Schools: An Evidence-Based Strategy for Equitable School Improvement*. Boulder, CO: National Education Policy Center.
- OECD (2023), *PISA 2022 Results (Volume II): Learning During – and From – Disruption*, PISA, OECD Publishing, Paris.
- Osman, A & Månsson, N. (2015). *I go to Teachers Conferences, but I do Not Understand What the teacher is saying": Somali Parents 'Perception of the Swedish School*. International Journal of Multi-cultural Education, 2015, 17(2), 35–52.
- Osman, A., Ydhag, C.C. & Månsson, N. (2020). *Recipe for educational success: A study of successful school performance of students from low social cultural background*. International Studies in Sociology of Education, 2020, 30(4), 422–439.
- Persson, L. (2016), *Health Promotion in Schools Results of a Swedish Public Health Project*. Karlstads Universitet.
- Riksidrottsförbundet (2017). *Idrottens samhällsnytta. En vetenskaplig översikt av idrottsrörelsens mervärden för individ och samhälle*. FoU-rapport 2017:1.
- Ramberg, J., Läftman, S. B., Fransson, E. & Modin, B. (2021). *Family background characteristics and student achievement: Does school ethos play a compensatory role?* Nordic Studies in Education, 2021, 41(3), 239–260.
- Ramboll, *Civilsamhällets innovationsförmåga och bidrag till systeminnovation*, Vinnova.
- Risenfors, S. (2022). *Läxhjälp och dess effekter i en svensk kontext [Elektronisk resurs] en kunskapsöversikt*. Trollhättan: Högsolan Väst.
- Rädda Barnen (2021). *Vuxna – vad gör dom? Barns röster om rasism i skolan*.
- Rädda Barnen (2023), *Prata om rasism. En vägledning för vuxna*, Rädda Barnen.
- Rädda Barnen, *Snacka tryggt om våld mot barn*, hämtat 2024-10-14.
- Rönström, N. & Johansson, O. (red.) (2021). *Att förbättra skolor med stöd i forskning: exempel, analyser och utmaningar*. (Första utgåvan). [Stockholm]: Natur & Kultur.
- Saminathen Granvik, M., Brolin Läftman, S., Modin, B. (2020) *En fungerande skola för alla: skolmiljön som skyddsfaktor för ungas psykiska välbefinnande*. Socialmedicinsk Tidskrift, 2020, vol. 97, nr 5–6, s. 804–816.

- Save the Children (2021), *The nine basic requirements for meaningful and ethical children's participation*.
- SCB (2021).
- SFS 2008:567, *Diskrimineringslagen*.
- SFS 2010:800, *Skollagen*.
- Skolforskningsinstitutet (2022). *Nyanlända i utbildning. Faktorer som påverkar ensamkommande flyktingbarns möjligheter att lyckas i skolan*. Skolforskningsinstitutet sammanfattar och kommenterar 2022:02. Solna: Skolforskningsinstitutet.
- Skolinspektionen (2022). *Huvudmännens arbete med att minska och motverka segregationens negativa konsekvenser Skolinspektionens samlade erfarenheter*. Regeringsuppdrag Diarienummer: 2022:4573.
- Skolinspektionen, SID21: *Olika vägar till samverkan i segregerade miljöer*, publicerat 2021-11-29, hämtat 2024-10-14.
- Skolverket (2005). *Elever med utländsk bakgrund. En sammanfattande bild*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2009) *Resultatförändringar i svensk grundskola. Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket, *Bra skolor ser elever som behöver stöd*, publicerad 2011-11-28, senast uppdaterad 2020-09-16, hämtat 2024-10-14.
- Skolverket (2012). *Högpresterande elever, höga prestationer och undervisningen*. Rapport 379. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2014). *Mer än bara läxor: en utvärdering av läxhjälp på tio skolor*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket, *Relation och motivation – hur kan skolan bli meningsfull för alla elever*, publicerad 2018-06-27, hämtat 2024-10-14.
- Skolverket (2019), *Hälsa för lärande – lärande för hälsa*, Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2021a). *Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdighet över tid [Elektronisk resurs]*.
- Skolverket (2021b). *Nationell kartläggning av elevfrånvaro. De obligatoriska skolformerna samt gymnasie- och gymnasiesärskolan* Rapport 2021:10.
- Skolverket (2022), *Skapa trygghet för lärande. Om skolans arbete mot mobbning, trakasserier och kränkande behandling*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2023). *Skolverkets bedömning av läget i skolväsendet 2023 [Elektronisk resurs]*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket, *Viktiga verktyg för viktiga vuxna – TMO, traumamedveten omsorg*, senast uppdaterad 2024-07-24, hämtat 2024-10-14.
- Skolverket, *Stärk elevers delaktighet och inflytande i utbildningen*, senast uppdaterad 2024-07-31, hämtat 2024-10-14.
- Skolverket, *Tidiga och samordnade insatser för barn och unga – TSI*, senast uppdaterad 2024-09-20, hämtat 2024-10-14.
- Skolverket, *Kränkande behandling, mobbning och diskriminering*, senast uppdaterad 2024-09-23, hämtat 2024-10-14.
- Smith, T. E., Sheridan, S. M., Kim, E. M., Park, S., och Beretvas, S. N. (2020). *The effects of family-school partnership interventions on academic and social-emotional functioning: A meta-analysis exploring what works for whom*. Educational Psychology Review, 2020, 32, 511–544.
- Socialstyrelsen, Skolverket (2023) *Satsa tidigt, tänk långsiktigt. Stöd för sociala investeringar i arbetet med barn och unga*. Stockholm: Socialstyrelsen, Skolverket.
- SOU 2017:47, *Kommissionen för jämlik hälsa. Nästa steg på vägen mot en mer jämlik hälsa: förslag för ett långsiktigt arbete för en god och jämlik hälsa*.
- SOU 2019:40, *Jämlikhet i möjligheter och utfall i den svenska skolan*.
- SOU 2020:28, *En mer likvärdig skola – minskad skolsegregation och förbättrad resurstilldelning*.
- SOU 2021:30 *Utredningen om mer tid till undervisning (2021). Kampen om tiden: mer tid till lärande*. Stockholm: Regeringskansliet.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten, *Diskriminering och kränkande behandling*, senast granskad: 2023-07-05, hämtat 2024-10-14.
- Specialpedagogiska skolmyndigheten, *Neuropsykiatriska funktionsnedsättningar, NPF*, publicerat 2024-01-16, hämtat 2024-10-14.
- Svenska Läkarsällskapet (2021), *Kraftsamling för ungas psykiska hälsa*. Kunskapssammanfattning och förslag till interventioner från Svenska Läkaresällskapet arbetsgrupp 2021.
- Sveriges Kommuner och Regioner (2022), *Öppna jämförelser, Förskola 2022 Förskolans kompensatoriska roll*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Regioner.
- Tahvilzadeh, N., Kings, L., Nazar, A. (2023) *Vägar till en jämlik fritid. En studie om meningsfull fritid och ojämnt deltagande i Malmös stads fritidsutbud*. Förvaltningsakademien.
- Torsdottir, A.E., Sinnes, A. T., Olsson, D., Wals, A. (2023) *Do students have anything to say? Student participation in a whole school approach to sustainability*. Environmental Education Research, 2023, 30(4), 519–543. 2023
- Thorslund, K. (2019). *Reaching out with universal parental support*. Göteborgs universitet: Psykologiska institutionen, Doctoral Thesis.
- UNESCO, *Behind the numbers: ending school violence and bullying*, UNESCO, 2019.
- UNICEF Sverige (2009). *Barnkonventionen: FN:s konvention om barnets rättigheter*. Stockholm: UNICEF Sverige.
- Wallensteen, H., Svenungsson, I. (2021), *Minoritetsstress i praktiken*, Stockholm: Länsstyrelsen
- Wijkström, F., Einarsson, T., Falk, D., Friberg, K., Lundström, T., Reuter, M. & Sjöstrand, E. (2021). *Den ideella sektorn – i ett omförhandlat samhällskontrakt*. Stockholm: European Civil Society Press.
- Wilder, S. (2014). *Effects of parental involvement on academic achievement: A meta-synthesis*. Educational Review, 2014, 66(3), 377–397.
- Wilhsson, M., Svedberg, P., Nygren, P. (2016), *Strategies of Adolescent Girls and Boys for Coping With School-Related Stress*, The Journal of School Nursing, 2016, 33:5.
- Williams, J.M., Bryan, J. (2013), *Overcoming Adversity: High-Achieving African American Youth's Perspectives on Educational Resilience*. Journal of counseling and development: JCD, 2013, 91(3).
- Zuckerman, S.J., Garrett, A.L., Sarver, S., Huddleston-Casas, C. (2020), *Playing well with others: a case study of collective impact in the early care and education policy arena*. International Journal of Child Care and Education Policy, 2020, vol 14, 7.
- Åkerström, J. (2014), *Participation is everything?: young people's voices on participation in school life*, Örebro Universitet, Doctoral Thesis.
- Özdemir, S. B., Özdemir, M., Elzinga, A.E. *Psychological adjustment of ethnically victimized adolescents: Do teachers' responses to ethnic victimization incidents matter?* European Journal of Developmental Psychology, 2021, 18(6), 848–864.

BILAGA

Analys och reflektion

En fördjupning

I samarbete med Carlos Rojas, vid Specialpedagogiska Institutionen på Stockholms Universitet har vi i satsningen, *En jämlik chans att klara skolan*, undersökt sambandet mellan elevers gymnasiebehörighet och att växa upp med ekonomiska svårigheter. Statistiken är hämtad från Statistiska Centralbyrån och analysen är Carlos personliga reflektion.

Vad beror ojämlikheten i skolan egentligen på?

Carlos Rojas, Specialpedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet

VAD BEROR OJÄMLIKHETEN i skolan på? Det är en fråga vi har anledning att utforska på djupare nivåer. I alla fall om vi menar allvar med våra avsikter att göra något åt ojämlikheten.

Det har varit en sanning att föräldrarnas utbildningsbakgrund är mest drivande för ojämlikheten i skolan. I forskning, debatt och rapporter nämns det ofta som faktorn med störst påverkan på en elevs skolprestationer. Även i kunskapsunderlaget du just nu läser lyfter fram just detta. Det har varit en rimlig förklaring, som bygger på statistiska uppgifter som funnits tillgängliga.

I satsningen har det dock funnits en vilja att fördjupa förståelsen för vad som påverkar elevers skolprestationer. Därför har vi undersökt sambandet mellan elevers gymnasiebehörighet och att växa upp med ekonomiska svårigheter. I min roll som forskare har jag hjälpt till att analysera statistiken från Statistiska Centralbyrån och i den här texten delar mina personliga reflektioner.

En av sakerna den nya statistiken visar är att familjens inkomst och sammansättning kan ha större påverkan på skolresultaten än föräldrarnas utbildningsbakgrund.

ATT UTBILDNINGSBACKGRUNDEN HITILLS PEKATS UT som faktorn med störst påverkan har att göra med att det är en faktor som Skolverket valt att lyfta ut och sätta i

relation till slutbetygen för elever i årskurs 9.¹ I offentligt redovisad statistik har det, tillsammans med så kallad utländsk bakgrund och kön varit parametrarna som redovisats.

Siffrorna har visat att det skiljer en hel del mellan elever från familjer där båda föräldrarna har en eftergymnasial utbildning och elever där föräldrarna gått klart gymnasiet, men inte fortsatt till högre studier. En slående skillnad dessutom: 95 procent av de förstnämnda avslutar årskurs 9 behöriga för ett nationellt program på gymnasiet, medan 79 procent av de som har föräldrar utan eftergymnasial utbildning når dit.²

Skillnader finns också för elever som är födda i familjer med migrerade föräldrar, men när de resultaten viktas med hänsyn tagen till utbildningsbakgrund, blir skillnaden liten. Och sedan gäller att desto senare en elev migrerat till Sverige, desto svårare blir det att klara gymnasiebehörigheten i årskurs 9. Av de som påbörjat studier i svensk skola under högstadiet, är det till exempel bara var tredje som klarar målen.

Personligen ser jag inte att det borde vara någon naturlag att ett sent inträde i skolan ska behöva bli så komplicerat som det uppenbart är idag, men att så är fallet har förståtts som i viss mån logiskt. Däremot har det ansetts mindre logiskt att elever klarar sig så olika beroende på föräldrars utbildningsbakgrund, när de fått tillgång till samma skola och samma samhällsresurser under sina liv.

¹ I en rapport från 2018 redovisade Skolverket hur meritvärdet, alltså betygen, påverkades av vårdnadshavares inkomst åren 1998-2015. Den visade att betygen påverkades mer av vårdnadshavarnas utbildningsnivå, men att inkomstens betydelse ökade linjärt under perioden – och alltså kan ha fortsatt öka sedan dess. De tittade då bara på meritvärde och inte gymnasiebehörighet, vilket också kan ha påverkat slutsatsen.

² För att bli behörig till ett nationellt program behöver slutbetyget i årskurs 9 omfatta godkänt (minst E) i engelska, matematik och svenska eller svenska som andraspråk. Dessutom ska minst åtta av resterande ämnen vara godkända. Dessa är 14 eller 15, beroende på om du har modersmålsundervisning eller något annat ämne utöver de som det är krav på. De statistiska uppgifterna i den här texten är från elever som 2023 avslutade årskurs 9.

MITT INTRESSE FÖR MER FÖRDJUPNING i statistiken kommer ur mönster jag sett i min egen forskning och i forskning kollegor i andra länder gör. Ett exempel är spanska utbildningssociologen Marta Currán, som i sina kvalitativa studier ser hur elever från arbetarklassfamiljer presterar i nivå med elever från medelklassfamiljer, om föräldrarna har en stabil livs- och arbetssituation. Då verkar det inte spela någon roll att föräldrarna ”bara” gått klart gymnasiet och saknar högskoleutbildning.

Liknande mönster har jag fått syn på i forskning jag arbetat med: det verkar som att prekära arbets-situationer är ett större problem. När en förälder hankar sig fram på timvikariat eller osäkra anställningar försämras hälsa och ork. Det gör det svårare att stötta sitt barn i skolarbetet och annat som hör livet till och kan påverka det. Osäkra anställningar innebär oftare obekväma arbetstider, som gör att föräldern dessutom mer sällan är hemma samtidigt som barnet.³

Statistiska Centralbyrån kunde inte korrelera elevers skolresultat mot arbetsförhållanden i familjen, men däremot hushålls ekonomiska standard och inkomst-standard.⁴ Den statistiska analysen är nyligen påbörjad och går att förfinas och fördjupa, men siffrorna vi hunnit bearbeta ger oss redan en skymt av att det mycket väl kan vara den prekära livs- och arbetssituationen som spelar mest roll för elevers skolresultat.

Bland elever från hushåll med låg ekonomisk standard under hela högstadietiden, är det 67 procent som blir behöriga för gymnasiets nationella program om det finns två vårdnadshavare och 60 procent om eleven har en vårdnadshavare. För elever i familjer med medel eller hög ekonomisk standard och två vårdnadshavare, är det 90 procent.

Statistiken visar också att det blir tuffare för elever när de bor med en förälder som har ensam vårdnad, oavsett ekonomisk standard. När det bara finns en vårdnadshavare, fast den har medel eller hög ekonomisk standard, är det bara 74 procent av eleverna som når gymnasiebehörighet.

Statistiken visar dessutom att det blir svårare för elever när den låga ekonomiska standarden varit permanent hela högstadiet, jämfört med de som haft låg ekonomisk standard bara året de avslutar årskurs 9, och inte de föregående.

OM DET REDAN FANNS ANLEDNING att tänka kritiskt kring våra antaganden om vilka faktorer som påverkar skolresultat, har de här siffrorna gett oss ännu fler.

Vi kan rimligtvis anta att skolsvårigheter påverkas av vardagssituationen för elevens föräldrar. Om det så är kopplat till att vara ensam förälder, ha dåliga anställningsvillkor, vara utsatt för diskriminering eller något annat.

Siffrorna och resonemangen kan vi också förstå i ljuset av forskning om skolan som visar hur elever som har föräldrar som ställer högre krav på skolan får mer stöd och att föräldrar i pressade livssituationer i lägre grad ställer krav på skolan.⁵

I min egen forskning ser jag att det sällan är överlagda beslut från lärare och annan skolpersonal, att på det här sättet behandla elever olika och fördjupa ojämlika strukturer. Det kommer en förälder och ber läraren göra något för att hjälpa eleven och det blir tydligt att den här föräldern inte kommer att ge sig, så det framstår som smidigast att tillmötesgå föräldrarnas krav. När en elev inte gör väsen av sig, och föräldrarna inte heller ligger på, faller den lättare mellan stolarna. Om än ofrivilligt, fördjupar det ojämlikheten.

SÅ VAD BEROR OJÄMLIKHETEN I SKOLAN PÅ och vad kan vi göra? Frågan är öppen och borde öppnas än vidare.

Det är inte säkert att det som gjorts hittills är det bästa att göra, inte minst för att det inte blivit bättre. Eller så är har vi gjort det bästa, och resultaten låter vänta på sig för att i sinom tid synas.

Hur det än är med det, gör vi sannolikt arbetet en tjänst genom mer fördjupning, öppenhet och komplexitet i analysen. Med omsorg, varsamhet och noggrannhet.

³ Tillsammans med Mirjam Hagström och Nihad Bunar, som skriver i slutet av rapporten, har jag jobbat med ett forskningsprojekt som redogörs i boken *Barn och ungdomar i stadens olikheter* (2021) där det här adresseras.

⁴ Låg inkomststandard har hushåll vars inkomster inte täcker nödvändiga utgifter som hyra, el, barnomsorg, mm, enligt satta schablonbelopp. Det överlappar till stor del med hushåll som har låg ekonomisk standard, vilket innebär att hushållets inkomst efter skatt ligger på max 60 procent av medianvärdet i Sverige. I texten tar jag bara exempel kopplade till måttet låg ekonomisk standard. I tabellen intill kan du se fler uppgifter.

⁵ Ett exempel är nämnda Marta Currán, som i sin forskning ser mönster bland arbetarklassföräldrar vars barn upplever skolsvårigheter. Hon kopplar till Albert Hirschmans forskning från 1970-talet, där han menade att människor i arbetarklassen oftare lämnar en organisation de finns i, när den börjar fungera sämre och de märker att det inte kommer att göra någon skillnad om de går in i konflikten. På liknande sätt väljer arbetarklassföräldrar oftare att byta skola, hellre än att förlänga konflikten med den befintliga skolans personal, om det inte blir någon bättring.

Tabell: Elevers gymnasiebehörighet i relation till hushållets ekonomi

Hushållets ekonomiska situation år 2023

Behöriga elever i åk 9*

LÅG EKONOMISK STANDARD	
Två vårdnadshavare	
Låg ekonomisk standard hela högstadiet	67 %
Låg ekonomisk standard enbart under sista terminen i nian	82 %
Medel eller hög ekonomisk standard hela högstadiet	90 %
En vårdnadshavare	
Låg ekonomisk standard hela högstadiet	60 %
Låg ekonomisk standard enbart under sista terminen i nian	71 %
Medel eller hög ekonomisk standard hela högstadiet	74 %

LÅG INKOMSTSTANDARD	
Två vårdnadshavare	
Låg inkomststandard hela högstadiet	65 %
Låg inkomststandard enbart under sista terminen i nian	73 %
Medel eller hög inkomststandard hela högstadiet	88 %
En vårdnadshavare	
Låg inkomststandard hela högstadiet	58 %
Låg inkomststandard enbart under sista terminen i nian	60 %
Medel eller hög inkomststandard hela högstadiet	72 %

*ELEVER I ÅK 9 SOM BLEV BEHÖRIGA TILL GYMNASIETS NATIONELLA PROGRAM

LÅG INKOMSTSTANDARD innebär att hushållets inkomst inte räcker till nödvändiga levnadskostnader, utifrån vad dessa antas vara utifrån schablonbelopp för kostnader för boende, hushållsel, barnomsorg, lokala resor för personer 18 år eller äldre, fack- och A-kasseavgift för personer som är anställda och jobbar minst halvtid samt hemförsäkring.

LÅG EKONOMISK STANDARD är ett mått som motsvarar det som internationellt räknas som relativ fattigdom. Det innebär att hushållets inkomst efter skatt ligger på max 60 procent av medianvärdet i Sverige, justerat efter typ av kommun. I en kommun med upp till 75 000 invånare har hushållet låg ekonomisk standard om två vuxna och två barn har 19 500 kronor kvar efter skatt. För ensamstående med två barn i samma kommunsegment (det vanligaste i Sverige), har hushållet låg inkomststandard om det finns kvar 14 600 kronor efter skatt till hyra, mat, och så vidare.

EN VÅRDNADSHAVARE innebär att en person har ensam vårdnad om eleven, men kan bo tillsammans med en eller fler andra vuxna som inte är vårdnadshavare.

TVÅ VÅRDNADSHAVARE innebär att två personer delar på vårdnaden, som kan bo tillsammans eller separerade.

KÄLLA: SIFFROR FRÅN STATISTISKA CENTRALBYRÅN

Röster från skolan

Röster om kunskapsunderlaget

Hur kan det användas?

Ett proffsigt underlag som ger tyngd genom faktiska siffror. Samverkansmodellen mellan skola och civilsamhälle är jättebra – den hade jag haft stor nytta av som rektor och verksamhetsutvecklare.

Jag gillar verkligen att det blir så tydligt ”en bild säger mer än tusen ord.” Jag har sett konkreta exempel på hur detta samarbete kan ge elever en bättre chans att klara skolan.

SIRKA PERSSON
VERKSAMHETSUTVECKLARE OCH FD REKTOR

Kunskapsunderlaget blir en hjälp för alla aktörer, oavsett roll, att få en förståelse för vad som behövs för att få igång samverkan.

Det visar vilken skillnad arbetet kan göra för eleverna och hur vi tillsammans kan skapa ännu bättre förutsättningar för dagens unga.

Allt handlar om att göra det tillsammans – att våga, lita och tro på det goda för att få till hållbara och långsiktiga förändringar. Uppdraget är helt enkelt vårt gemensamma.

MATTIAS NILSSON
REKTOR

Det är en välskriven och väldisponerad rapport som går att använda som en handbok i det praktiska arbetet för oss som arbetar i skolan. Modellen som avhandlar lärande, hälsa, trygghet och relationer går att applicera på all samverkan vi i skolan behöver göra för att hjälpa våra elever på bästa sätt.

CAROLINE BERGH
KURATOR OCH ORDFÖRANDE FÖR
SVERIGES SKOLKURATORERS FÖRENING

Kunskapsunderlaget har en god och sammanhängande struktur, det är tydligt och lyfter flera viktiga aspekter samt är välförankrad i fakta och forskning.

Jag tyckte även att det var bra att det fanns konkreta idéer på typer av verksamheter som civilsamhället kan bidra med för att stärka skolans kompensatoriska uppdrag.

Det enda som jag vill lyfta som saknades i underlaget men som ofta även glöms bort i debatten kring skola är trångboddhet och hur det påverkar barns psykiska och fysiska välmående. Barn som lever trångbott har inte möjlighet till studiero och försämrad sömn vilket sedan påverkar deras koncentrationsförmåga.

LEILA BASHIR
PROJEKTLEDARE RÄDDA BARNEN

Kunskapsunderlaget ger en gedigen grund och ökad förståelse för vad som behövs för att barn och ungdomar ska klara skolan på ett bra sätt.

Bra med de fyra olika grundstenarna: lära, hälsa, trygghet och relationer. Samt de tio viktiga faktorerna som är en vägledning för civilsamhällets direkta arbete med barn. Detta underlag är en bra grund för skolan och civilsamhället att utgå från när det gäller samverkan.

Det är också viktigt att kunskapsunderlaget även läses av politiker för att det ska kunna vara vägledande för beslut för insatser för skolan.

EVA HARNESK
RÅDGIVARE FÖRÄLDRASTÖD, KONSULT OCH TIDIGARE
ANSTÄLLD PÅ RÄDDA BARNEN

Konkreta råd om samverkan

Mellan skola och civilsamhälle

UTGÅ FRÅN VARJE SKOLAS SPECIFIKA BEHOV

Säkerställ att insatsen bidrar till skolans mål, såsom ökad närvaro och förbättrade resultat.

NYA MÖJLIGHETER I SKOLLAGEN

Dra nytta av förändringarna i skollagen där det står att skolan ska samverka med andra aktörer.

KOPPLA INSATSEN TILL SKOLANS STYRDOKUMENT OCH KVALITETSARBETE

Kan man utgå från styrdokumentet och koppla an till skolans systematiska kvalitetsarbete, till exempel elevhälsans systematiska arbete, är chansen större att det blir en långsiktig insats.

SIRRKA PERSSON

VERKSAMHETSUTVECKLARE OCH FD REKTOR

INVOLVERA REKTORN OCH BÖRJA MED DIALOG

Rektor på skola är nyckelperson. Jag tycker man ska börja enkelt, prata, lyssna för att förstå behoven och vilken den gemensamma nämnaren är där man kan skapa förändring tillsammans.

VAR NYFIKEN OCH STÄLL DIG FRÅGAN:

VAD BLIR BÄST FÖR ELEVERNA?

Våga vara nyfiken och inte direkt säga nej för att det inte finns i skollagen eller läroplanen. Vad kan samverkan med civilsamhället leda till för eleverna? Inte bara för skolresultaten, utan också för att de ska känna sig delaktiga i samhället.

SKAPA EN GEMENSAM VISION OCH LÅNGSIKTIGHET

Det är viktigt att skapa en gemensam vision, vilken förändring vi vill uppnå tillsammans och skapa långsiktighet. Sedan få med fler aktörer från näringsliv, tex bostadsbolag som kan bidra med finansiering och som delar samma vision för lokalsamhället. Nyckeln är samverkan och en gemensam vision om vad vill man göra.

MATTIAS NILSSON

REKTOR

UTGÅ FRÅN SKOLANS BEHOV

Identifiera hur civilsamhället kan komplettera och ge konkret stöd utan att belasta skolpersonalen.

BYGG RELATIONER GENOM PERSONLIG KONTAKT

Direktkontakt med skolor är mer effektivt än massutskick för att skapa långsiktiga samarbeten.

ANKNYT TILL SKOLLAGEN

Vi brukar ofta tänka att det är viktigt att det går att koppla till skollagen där skolan redan har ett tydligt uppdrag och ansvar och hänvisa till det.

VIDAR EKMAN

VICE ORDFÖRANDE ELEVERNAS RIKSFÖRBUND

FÖRSTÅ SKOLANS BEHOV OCH STÖTTA PÅ RÄTT SÄTT

Det viktigaste är att ha en förståelse av skolans behov och därifrån tänka ut hur vi som civilsamhällsaktör kan stödja skolan på bästa sätt. Skolan idag står inför en rad utmaningar och lärare och skolpersonal har en stor arbetsbörda därför ska vi inte addera till den och ta ifrån personal värdefull tid.

SKAPA EN GOD OCH TYDLIG DIALOG

En god dialog är avgörande för en framgångsrik samverkan. Det måste vara tydligt vilket mål och syfte samverkan har samt klargöras vilka roller och förväntningar som gäller för båda parter.

FÖRANKRA SAMVERKAN HOS ÖVRIG SKOLPERSONAL

Det är även värdefullt att åsidosätta tid för att förankra samverkan till övrig skolpersonal så även de får förståelse för verksamheten.

LEILA BASHIR

PROJEKTLEDARE RÄDDA BARNEN

**CIVILSAMHÄLLET
SOM KOMPLEMENT TILL SKOLAN**

Civilsamhället bör vara ett komplement till skolans verksamhet och hjälpa till genom att vara en viktig brygga mellan föräldrar och skolan.

**ENGAGERA FÖRÄLDRAR
FÖR BÄTTRE STÖD**

Engagerade föräldrar är avgörande, och det är extra viktigt att få med de föräldrar som inte känner sig hemma i skolans värld.

**STÖD FÖRÄLDRAR
FÖR ATT STÄRKA DERAS ROLL**

Genom att ge föräldrar ett starkt stöd kan de bli en ännu viktigare resurs för att stödja sina barns skolarbete, vilket bidrar till det kompensatoriska uppdraget i skolan.

EVA HARNESK
RÅDGIVARE FÖRÄLDRASTÖD, KONSULT OCH TIDIGARE
ANSTÄLLD PÅ RÄDDA BARNEN

GÖR EN ORDENTLIG BEHOVSANALYS

Samarbeta med nyckelpersoner, särskilt rektorn, för att säkerställa att idéer blir verklighet.

SÄTT TYDLIGA OCH HÅLLBARA MÅL

Kombinera kort- och långsiktiga mål och börja med realistiska steg för att undvika punktinsatser.

**INVOLVERA ELEVERNA OCH SAMVERKA
MED CIVILSAMHÄLLET**

Det är också av vikt att få med elevernas röst och göra dem delaktiga i vilka behov de har. Samverkan med civilsamhället möjliggör att möta det glapp som ofta uppstår i det kompensatoriska uppdraget.

CAROLINE BERGH
KURATOR OCH ORDFÖRANDE FÖR
SVERIGES SKOLKURATORERS FÖRENING

